

BİR SİVAS KONGRESİ BİBLİYOGRAFYASI DENEMESİ

Yrd. Doç. Dr. Fatih M. DERVİŞOĞLU*

Özet

Bu çalışma, Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi öncesi ve Sivas Kongresi vesilesiyle değişik tarihlerde ikamet ettiği* Milli Mücadele günlerindeki Sivas şehri ve 4 Eylül Sivas Kongresi hakkındaki kaynakların değerlendirme denemesidir. Çalışmamızda, Sivas Kongresi ile alakalı görülen eserler, değişik başlıklar altında, toplam tasnif ve tetkik edilmiş. Çalışmanın amacı, bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara yardımcı olmaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Kongre, Sivas.

A ESSAY BIBLIOGRAPHY FOR SİVAS CONGRESS

Abstract

This study tries to evaluate the sources about both the Sivas Congress (4 September 1919) and the city of Sivas in the years of national struggle where Mustafa Kemal lived in different times before the Erzurum Congress and during the Sivas Congress.

The work considered to be related with the Sivas Congress have been gathered and examined under different headings. It is aimed to help the researchers who will study in this field.

Key Words: Mustafa Kemal, Sivas, Congress

Türk tarihinin dönemlere ayrılması konusunda son yaklaşım Türkiye Cumhuriyeti tarihinin 1923'ten değil Tanzimat'tan itibaren başlaması gerektiği yönündedir,¹ bu bakış açısı aynı zamanda Türk tarihindeki sürekliliğin de bir gereğidir. Tarih araştırmalarında hadise, sadece siyasî tarih nokta-i nazarından değil, sosyal ilimlerin diğer disiplinleri perspektifinden de işleme tabî tutulmalı, kesişme noktaları ve dünya tarihindeki yeri tayin edilmelidir².

Bu makale Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi öncesi ve Sivas Kongresi vesilesiyle değişik tarihlerde ikamet ettiği* Milli Mücadele günlerindeki Sivas şehri ve Sivas Kongresi hakkındaki

---

* (Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, dervisoglu@cumhuriyet.edu.tr

* Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal'in Sivas'a gelişi ve ikamet takvimi şöyledir; 27-28 Haziran 1919, 2 Eylül-16 Ekim 1919, 28 Ekim-18 Aralık 1919, Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, Ankara, 1975, s.319

¹ Semih Yalçın, Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları, Ankara 2003.

² Bahattin Yediyıldız, "Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarında Yöntem Arayışları Sempozyumu" Davetiye Metni, 1998, s.1-2

* Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal'in Sivas'a gelişi ve ikamet takvimi şöyledir; 27-28 Haziran 1919, 2 Eylül-16 Ekim 1919, 28 Ekim-18 Aralık 1919, Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, Ankara, 1975, s.319

kaynakların değerlendirmesini konu edinmiştir. Makalede Sivas Kongresi ile alakalı görülen eserler değişik başlıklar altında toplanıp önem sırasına göre tasnif ve tetkik edilerek bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara yardımcı olma amacı güdülmüştür.

Makalede Sivas Kongresinin klasik kaynakları, “Nutuk, Kongre Tutanakları” Milli Mücadelenin genel eserleri, Kongreye müdahil veya tanık olanların ifadeleri, mahalli kaynaklar, Kongre günlerinde, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yabancı gazete, misyon temsilcileriyle münasebetleri Kongre hakkında, İtilaf devletleri kaynakları ve onlara dayanarak yazılan eserler ve Kongre ile ilgili araştırma inceleme eserleri ayrı başlıklar altında değerlendirmeye çalışılmıştır.

Kongre konulu ilmi toplantılara sunulan tebliğler, üniversitelerin sosyal bilimler enstitülerinde yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri makalede ayrıca tasnife tabî tutulmuştur.

Şimdiye kadar Kongre hakkında ayrıntılı bir bibliyografya çalışmasının yapılmamış olması beni böyle bir çalışmaya iten nedenlerden biridir. Değişik başlıklar altında tasnif edilmeye çalışılan eserlerin tamamı kritik edilmemiş, kendi aralarında guruplandırma yoluna gidilmiş, makale kapsamını aşacağı düşüncesiyle bazılarının sadece ismi zikredilmekle yetinilmiştir

I. Birincil Kaynaklar

A. Kongre Tutanakları

Sivas Kongresi, Mustafa Kemal’in ifadesi ile 1919 Eylülünün 4. Perşembe günü saat 14’te çalışmalarına başlamıştı³. Mustafa Kemal, Nutuk’un Sivas Kongresi bahsinde, vesika olarak müracaat ettiği Kongre tutanaklarının Kongre başkanlık divanı kâtip üyeliklerinde bulunan Afyonkarahisar delegesi Şükrü ve Hami Bey tarafından not tutulup, Hami Bey’in yazısıyla muntazam bir deftere kaydedildiğini ifade eder.

4 Eylül 1919–11 Eylül 1919 tarihleri arasında sekiz “İçtima-i Umumi” halinde çalışan Kongre heyeti, umumi Kongre beyannamesiyle çalışmalarını noktalamıştır.⁴“Sivas Kongresinin Tutanakları”nın aslı Cumhurbaşkanlığı kütüphanesinde bir dosya

³ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Haz, Zeynep Korkmaz, C.I, Ankara 1984, s.59. Tevfik Bıyıklıoğlu, 1919–1921 Atatürk Anadolu’da, Ankara, 1981, s.7. Nutuk’un, 1928 yılından itibaren Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca olmak üzere defalarca baskısı yapılmıştır. Nutuk’ta kullanılan vesikaları da kapsayan bir baskısı ile Nutuk’un yabancı dillerdeki baskıları ve yurtdışındaki müspet menfi yankılarını belgeler ışığında inceleyen bir araştırma kitabının künyesini. zikretmekle yetineceğim. Gazi Mustafa Kemal, Nutuk Söylev C.I, 1919–1920 3.Baskı, C.II, 1920–1927, C.III Vesikalar Belgeler, TTK, Ankara 1989, C.IV Genel Dizin, Düzenleyen Sami N Özerdim, TTK, Ankara 1993; Bilal N. Şimşir, Atatürk’ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler, TTK, Ankara, 1991.

⁴ Unat, Faik Reşit, “Sivas Kongresi Umumi Beyannamesi, “, Tarih Vesikaları Dergisi, c.I, s. I Haziran 1941.

içinde, öteki belgelerle birlikte, bulunmaktadır, TTK kitaplığındaki F65 sayıda kayıtlı nüsha fotokopisinden yeni harflere çevrilmiştir⁵. 1 Eylül 1919 günü Kongreyi izlemek üzere Lois Edgar Brown isimli bir Amerikalı bir gazeteci Sivas'ta bulunmaktadır⁶.

B. İrade-i Milliye

Sivas Kongresi faaliyetlerinin kamuoyuna duyurulması ihtiyacı bir gazete yayınlama fikrini doğurmuştu. Gazetenin ismi "İrade-i Milliye" olarak tespit edilmiştir. Haftada iki defa neşredilen gazetenin ser levhasında "*Metalibi ve Amali Milliye'nin Müdafidir*" ifadesi yer almaktadır. İlk nüshası Pazar: 18 Zilhicce 1337 ve 14 Eylül sene 1330-1919 tarihinde yayın hayatına girmiş 1922 yılına kadar yayını sürdürmüştü, ⁷ ilk imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü o zamanlar yirmi iki yaşında olan Selahaddin Beydir⁸. İrade-i Milliye gazetesinin basıldığı vilâyet matbaasının müdürü ise Abdülkadir Sarısözen'dir⁹. İrade-i Milliye gazetesi Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gidişinden sonra Sivashlıların isteği üzerine Sivas'ta bırakılmış. Milli Mücadeledeki ehemmiyetini ise Ankara'da yayınlanmaya başlayan Hakimiyet-i Milliye gazetesi devralmıştır¹⁰. İrade-i Milliye gazetesi, Heyet-i Temsiliyenin Ankara'ya taşınmasından (18 Aralık 1919) sonra da yayın hayatına devam etmiş, Vilâyet matbaasının yanması, idaresindeki ihtilaf gibi sebeplerden 138 sayı çıktıktan sonra kapanmıştır¹¹. İrade-i Milliye gazetesinin sayıları (1-138). Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) arşivi ve farklı kütüphanelerde bulunmaktadır¹². Atatürk'ün

⁵ Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, TTK, Ankara 1969

⁶ Nakleden, Bilgen, Deniz, "Milli Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne'in Türkiye İzlenimleri-Sivas Kongresine Katılması", Sivas Kongresi I. Uluslar arası Sempozyumu 2-4 Eylül 2002, Haz, Celil Öz vd, Siskav y, 2002, Sivas H. İnst. Arch. (Browne's papers): Bn:1, FİD: 27 (Sivas'ta Ulusal Kongredeki Olayların Tasviri) Chicago Daily News 13 Ekim 1919. Amerikalı gazeteci, Rauf Bey, Alfred Rüstem Bey ve Mustafa Kemal tarafından kabul edilerek sıcak bir ilgiyle karşılanmıştır. Mustafa Kemal'in Sivas Kongresini açış nutkunun İngilizce tercümesi, Sivas Kongresinin ilk günlerinde edilen yemin metni, Kongrece yayınlanan bildiri ve diğer belgelerin hemen hepsinin İngilizce'ye çevrilmiş nüshaları L. E. Brown'a verilmiştir

⁷ İrade-i Milliye Gazetesi, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ta bulunduğu dönem zarfında 19 sayı yayınlanmıştır.

⁸ Selahaddin Bey, (Ulusalerk), "İrade-i Milliye Hakkında Hatıralar", Ulus, 14- IX-1941.

⁹ Abdülkadir Sarısözen, "İrade-i Milliye Hatıraları", Ulus Gazetesi, 14-IX-1941.

¹⁰ İrade-i Milliye hakkında temel kaynak yukarıda zikredilen iki makaleden sonra diğer tanıkların şifahi bilgisine başvuran Vehbi Cem Aşkun'a aittir. Aşkun, a.g.e, s.161-168.

¹¹ Mehmet Önder, "Milli Mücadelenin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı ?," Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.VII, Mart, 1991, S. 20.

¹² Nakleden, Hasan Duman, Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1929) C. I, Ankara 2000 İrade-i Milliye gazetesi nüshaları, Hakkı Tarık Us, (1-3, 7-11, 13-15, 17-18, 23,25-31,34-36, 40-41,134); İslam Araştırma Merkezi (İSAM), (4-10, 12-

Doğumunun 100. Yıl dönümü nedeniyle Türkiye İş Bankası, İrade-i Milliye gazetesinin ilk sayısını tıpkı basım ve yeni harflerle, Sivas Valiliği ise 4 Eylül Kongresinin 83. Yıldönümü nedeniyle ilk sekiz nüshasını sadece yeni harflerle yayınlamıştır.

C. Nutuk

Millî Mücadele konusunda olduğu gibi, Sivas Kongresi konusunda da birinci derecede zikri gereken kaynak eser Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutkudur¹³. Nutuk, Mustafa Kemal'in 9. Ordu müfettişi olarak (19 Mayıs 1919) Samsun'a çıkışıyla başlar, 10 Kasım 1924 yılına kadar beş yıllık olayları içine alır. Mustafa Kemal'in Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) sının 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Ankara'da toplanan ikinci kurultayında 36.5 saat süren ve altı günde okunan hitabesine dayandığı için "Nutuk" ismiyle anılmıştır.¹⁴ Nutuk'un kaynaklarını Mustafa Kemal'in hususî kaleminde bir nüshası saklanan vesikalar teşkil eder¹⁵. Nutuk, yayınlandığı yıllarda Millî Mücadelenin ve Sivas Kongresinin tek resmi kaynağı olma vasfına sahipti. Zaman içinde Sivas Kongresi ile ilgili tek resmi kaynak değil ama esas kaynak olma vasfını devam ettirmiştir.

Mustafa Kemal'in Sivas'a ilk gelişi, Amasya- Tokat güzergâhını takip ederek 26 Haziran 1919 tarihindedir. Elazığ Valisi Ali Galip'de o günlerde Sivas'tadır ve tertipler peşindedir. Nutuk'un I. cildinde, Mustafa Kemal'in Sivas'a ilk gelişiyle başlayan Sivas Kongresi sürecine geniş yer verilmiştir. "Sivas'a hareket"le başlayan anlatım Heyet-i Temsilîyenin "Ankara'ya hareket" tarihine kadar olan zaman dilimini kapsar¹⁶. (Erzurum-Sivas Kongreleri ve bu zaman kesiminde cereyan eden siyasî hadiselerle ilgili, yazışmaları konu edinir. Sivas Kongresinin uğraştığı konulardan birisi olan "Manda" meselesi, "Ali Galip" ve "Şeyh Recep" olayı, başta gelenlerdir. Sivas'ı ziyaret eden Amerikalı gazeteci L.E. Brown, Amerikan Heyeti ile

17-18,26), TBMM (1-41) ve Millî Kütüphane arşivinde (1-36, 38-39, 41) sayılı nüshaları ile yer almaktadır.

¹³ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, C.I, 1919-1920, Haz, Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basım evi, Ankara. 1984, s. 28-227 arası Erzurum-Sivas Kongreleri ve bu zaman kesiminde cereyan eden siyasî hadise,yazışmaları konu edinir.

¹⁴ Mustafa Kemal, Nutukta, 9. ve 3. Ordu müfettişi (30 Nisan- 8 Temmuz 1919), Doğu Anadolu (24 Ağustos-11 Eylül 1919) Anadolu ve Rumeli Müdaafi- i Hukuk Cemiyetleri temsil heyetleri reisi (11 Eylül 1919-24 Nisan 1920), TBMM Reisi (24 Nisan 1920- 29 Ekim 1923), Başkumandan (5 Ağustos 21-23 Ağustos 1923) ve Cumhurbaşkanı (29 Ekim 1923) mevkilerinde müdahil olduğu hadiseleri kamuoyuna açıklamıştır Tevfik Bıyıklıoğlu, 1919-1921 Atatürk Anadolu'da, Ankara, 1981, s.7

¹⁵ Tevfik Bıyıklıoğlu, 1919-1921 Atatürk Anadolu'da, Ankara, 1981, s.-8.; Nutuk hakkında vesikalar bahsi için bkz: Bilal N. Şimşir, Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler, Ankara, Türk Tarih Kurumu y , 1991.

¹⁶ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, C.I, Hazırlayan, Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basım evi, Ankara. 1984. S, 28-227 arası.

Komutanlarla ve İstanbul hükümetiyle ilişkiler gibi konulara da geniş yer verilir.

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak basmasıyla başlayan Nutuk, Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın siyaset sahnesinden kapatılarak çekilmesi ve İzmir suikastının değerlendirilmesiyle son bulur. yerini almasıyla son bulur. Nutuk, bu vasfı ve yazarının mümtaz kişiliği nedeniyle genel kabul görmüş, tarih yazıcılığına hakim olmuştur.

Nutuk, 1925–1926 yılları arasında cereyan eden, Milli Mücadele kahramanları arasındaki politik hesaplaşmaya liderin son noktayı koymasındadır. Sivas Kongresi bahsinde, Mustafa Kemal, azim ve iradesini metnin tamamına yayarken diğer önderleri, kararsız, çekingen tavırlarıyla resmetmektedir.

Cumhuriyet Halk Fırkası 1927 Kongresi aslında Fırkanın birinci Kongresi olduğu halde kendisini CHF II. Kongresi ilan etmişti. CHF'sı, Sivas Kongresini I. Kongre kabul etmekle, Milli Mücadeleyle fırkayı özdeşleştirip mücadelenin mirasına da el koymuştu. Bu tavır, tarih yazıcılığımızı derinden etkilemiştir; Nutuk, yazarının mümtaz kişiliği vesilesiyle Türk tarih yazıcılığının Milli Mücadele perspektifi, Sivas Kongresi hakkında yazılan eserlerin rengini tayin noktasında müessir olmuştur. Bundan dolayı bazı araştırmacılar, siyasî kültürümüzün resmi kaynakları değerlendirmesinde ilk önem sırasını Nutuk'a verir¹⁷.

D. Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi halen konuyla ilgili birçok belgeyi muhafaza ettiği gibi¹⁸ Cumhuriyetin 80. Yılında yayınladığı bir belge kitapla Atatürk'ün Samsun'a çıkışından Kurtuluş savaşının başlatılmasına kadar olan süredeki belgelerin neşrini sağlamış¹⁹. Milli Mücadelenin başlangıcından Kurtuluş Savaşının başlatılmasına kadar olan belgeleri ilim dünyasına Türk İstiklâl Harbi serisi ile kazandırmıştır²⁰. Başbakanlık Osmanlı Arşivi de bünyesinde

¹⁷ Taha Parla, Nutuk'ta "inkılâbımızın incelenmesinde, tarihe kolaylık aracı/vesilesi olmak"tır, sözleriyle Atatürk'ün, yazılacak resmi tarihin çerçevesini ve esaslarını belirlemek istediği sonucunun çıkarılabileceğini söyler. Taha Parla, Türkiye'de Siyasî Kültürün Resmi Kaynakları Atatürk'ün Nutuk'u, CI, İletişim Yay, 2. Baskı, İstanbul 1994, s.71.

¹⁸ Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, no 1/105, Dolap 49, Göz 1, Dosya 5

¹⁹ Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşının Başlatılmasına Dair Belgeler, 1919–1922, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara

²⁰ Türk İstiklâl Harbi, C.II, 1965 Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Türk İstiklâl Harbi, C.II, Kısım II, 1965, Türk İstiklâl Harbi, C.VI, 1974.

muhafaza ettiği belgelerin bir kısmını yayına dönüştürmektedir²¹. Harp Tarihi Vesikaları, ²² Tarih Vesikaları dergileri, ²³ Milli Mücadelenin önemli belgelerinin yayınladığı klasik değere sahip dergilerdir.

Bekir Sıtkı Baykal'ın Milli Mücadelenin çeşitli safhaları ile ilgili eserlerinden birincisi "*Erzurum Kongresiyle ilgili Belgeler*"dir. Eser, adından anlaşılacağı gibi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsünün arşivinde yer alan Erzurum Kongresiyle ilgili belgeleri kapsamaktadır, yazarın ikinci çalışması, "*Heyet-i Temsiliye Kararları*" ²⁴ ismini taşır, eserin kaynağı Cumhurbaşkanlığı arşivinde bulunan bir "Defter"dir. Defterde 8 Eylül 1919'dan başlayarak 13 Aralık 1919 gününe, yani Heyet-i Temsiliyenin Sivas'tan Ankara'ya hareket edeceği güne kadar verilen kararların tamamı yer almaktadır. Baykal'ın bu konudaki diğer bir çalışması "*Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*" ismiyle neşredilen, Sivas Kongresinin akabinde, Sivaslı kadınlar tarafından kurulmuş bir cemiyetin arşiv belgelerine geçmiş faaliyetlerinin aynen yayınlandığı eserdir²⁵. Cumhurbaşkanlığı Arşivinde muhafaza edilen III/2-13-2 sayılı dosyada yer alan, "*Heyet-i Temsiliye Tutanakları*," ²⁶ Uluğ İğdemir tarafından Türk Tarih Kurumundaki fotokopisinden yeni harflere aktarılarak yayınlanmıştır, 16 Kasım 1919'da başlayan Heyet-i temsiliye toplantılarına 28 Kasım 1919'da son verilmiştir.

II. İkincil Kaynaklar

A. Genel Nitelikli Eserler

Selahattin Tansel'in "*Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*"²⁷ isimli dört ciltlik eseri, resmi tarih yazıcılığının güzel bir numunesidir. Sivas Kongresi bahsini ele alış tarzı ve kullandığı kaynaklar eserin genel çizgisini yansıtır.

Mahmut Goloğlu "*Erzurum Kongresi*" ²⁸ isimli eserinde, önce, ülkenin siyasi panoramasını açıklamakla başlar. Rize, Trabzon ile Gümüşhane illerinde milli teşkilatlanmayı ve önderlerin siyasi

²¹ Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, yay, 1981; Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, 1916-1922, Ankara Devlet Arşivleri y, 2003; Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri 1918-1919, Ankara Devlet Arşivleri, 2002, II C.

²² Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 1-24, Erkân- ı harbiye-i Umumiye, Harp Tarihi Dairesi, Ankara, (Sayı 11, vesika no 260-262.-256- 269-270-271-272-273-276-277 1955

²³ Tarih Vesikaları, Maarif Vekâleti, 1-15, yeni seri, 1.(16)ve 2 (17). Ciltler.

²⁴ Bekir Sıtkı Baykal, Erzurum Kongresiyle ilgili Belgeler, Ankara 1969; Heyet-i Temsiliye Kararları, Ankara 1974.

²⁵ Bekir Sıtkı Baykal, Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara 1996.

²⁶ Uluğ İğdemir, Heyet-i Temsiliye Tutanakları, 2. Baskı, TTK, Ankara 1989. .

²⁷Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Ankara, 1973-1974, Eserde Sivas Kongresi bahsi için bkz. C.II, s. .95-142

²⁸ Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Ankara 1968.

eğilimlerini teferruatıyla izah eder. Bu izahlar, Sivas Kongresi sonrası bazı gelişmelerin anlaşılması için elzemdir, eserin bir bölümü, “Kongre sonrası” gelişmelere ayrılmıştır, “Atatürk’ün ilk muhalifleri” ve “anlaşmazlıkların gerçek sebepleri” başlıkları altında konu irdelenir. Son kısım eklerden oluşmaktadır, verilen belgelerin çoğu orijinaldir. Trabzon Kongre delegeleri ve özellikle Millî Mücadele konularında sözlü tarihçilik ilkelerinin ustalıkla kullanıldığı bir eserdir. Yazarın diğer bir kitabı, “*Millî Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal*”,²⁹ Sakarya savaşı dahil Trabzon’un Millî Mücadeledeki rolünü anlatan hacmi küçük fakat özlü bir eserdir.

Osmanlı devletinden Türkiye Cumhuriyetine geçiş sürecinde köprü vazifesi mahallî ve Millî Kongreler vasıtasıyla sağlanmıştı. Cumhuriyet tarihimizin bu önemli konusu tarih yazıcılığımızda Erzurum-Sivas Kongrelerine verilen önemle doldurulmaya çalışılmıştı;1918–1920 yılları arasında gerçekleşen Kongrelerin Devlet-İktidar ilişkileri bakımından bir incelemesi Bülent Tanör³⁰ tarafından yapılmıştır. İlhan Tekeli- Selim İlkin’in³¹ Kurtuluş Savaşı sırasındaki başlangıcında Uşak Merkezi Heyetini inceledikleri “*Ege’deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey*” isimli eserde, Uşak Kongresi bahsinde, Sivas Kongresinin batı Anadolu ile ilişkileri hakkındaki karanlık noktaları ve Kongreye batı illerinden katılan delegeler meselesini aydınlığa çıkarması itibarıyla önemlidir.

Ahmet Bedevi Kuran’ın, “*Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri*”³², Enver Behnan Şapolyo’nun, “*Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*”³³, konunun kayda değer eserleridir. Sabahattin Selek’in “*Anadolu İhtilali*”³⁴ ise herkes tarafından bilinen kaynakları kullanarak yazarın Millî Mücadeleye yeni bir yorum getirmesidir. Önsözde yazar, niyetinin tarih araştırması yapmak olmadığını “ancak bugünkü meselelerimize ışık tutacak ölçüde, tarihi gerçekleri araştırma amacı güttüğünü” belirtmektedir.

Falih Rıfki Atay’ın “*Mustafa Kemal Mütâreke Defteri*”, “*Çankaya*” isimli eserleri³⁵, Mustafa Kemal’in yakın çevresinde

²⁹ Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 1981.

³⁰ Bülent Tanör, *Türkiye’de Kongre İktidarları*, 2. baskı, YKY, İstanbul. 2002.

³¹ İlhan Tekeli Selim İlkin, *Ege’deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey*, TTK Basım evi, Ankara 1989.

³² Ahmet Bedevi Kuran, “*Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Baha Matbaası, İstanbul 1956.

³³ Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, 3. baskı İstanbul 1958

³⁴ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 4.Baskı, İstanbul, 1968, Sivas Kongresi, İzmir’in İşgalinden Sivas Kongresine, Sivas Kongresinden TBMM’ine başlıklarıyla, s. 223–280 arasında yer almıştır.

³⁵; Mustafa Kemal Mütâreke Defteri, Sel yayınları 1955, Çankaya, İstanbul 1969.

bulunan bir yazarın birinci dereceden tanıklığına dayanan yazılardan meydana gelmiştir

Tarık Zafer Tunaya'nın "*Türkiye'de Siyasî Partiler*"³⁶ isimli eseri hacimli üç cilt olarak düzenlenmiştir. Birinci cilt, "İkinci Meşrutiyet" döneminde başlar (1908–1918) yıllarını kapsar. İkinci cilt (1918–1922) yıllarını ele almıştır. Eserin üçüncü cildi ise İttihât Terâkî Fırkasını anlatır. Osmanlı imparatorluğunun son on yılında üzerinde hassasiyetle durulan konu "hürriyet" ortamının yaratılmasıydı, bunun açılımı cemiyet ve siyasi parti kurmak oldu. Tunaya, Balkanlardan Arap ülkelerine kadar uzanan Osmanlı coğrafyasında imparatorlukta farklı milliyetlerin örgütlenmelerine de yer vermekle, I Dünya savaşında uğranılan ağır yenilgi sonucu parçalanmanın kaynaklarını da ortaya koymuştur. Arşiv belgeleri ve çok zengin bir kaynakçanın kullanıldığı eser, sahasında önemli bir başvuru kitabıdır. Enver Ziya Karal'ın Türk İnkılabı'nın mahiyetini konu alan makalesi³⁷ ile *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*³⁸ konulu büyük çalışması zikredilmesi gereken eserlerdendir. Yusuf Hikmet Bayur'un *İnkılâp Tarihi* adlı eseri sekiz cilt, üç kısımlık hacmiyle³⁹, kırklı yıllarda yayınlanmasına rağmen değerinden bir şey kaybetmeyen nadir eserlerdendir. Bu konuda özgün bir diğer çalışma Fethi Tevetoğlu tarafından yapılmıştır⁴⁰. Tevetoğlu'nun⁴¹ "*Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*" isimli eseri Millî Mücadele sırasında faaliyet gösteren, Millî Mücadele ekseninde yararlı-zararlı veya açık-gizli olarak tasnifi mümkün olan kuruluşlar içinde Millî Mücadeleye yardımcı "*Karakol Teşkilatı*" karşısında yer alan "*Wilson Prensipleri Cemiyeti*", "*İngiliz Muhipleri Cemiyeti*" ve "*Yeşilordu Cemiyeti*"nin faaliyetlerini ele almıştır, eser konusunda ilk araştırmalardan birisidir. Wilson Cemiyeti hakkında yeni bir çalışma ise Cengiz Sönmez "*Millî Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti*" dir yine bu konuda, Mesut Aydın, "*Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli*

³⁶ Bu eserin baskıları şöyledir: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952; Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984–1988, (2.Baskı), *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I İkinci Meşrutiyet Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.2, Mütareke Dönemi (1918–1922), İletişim Yayınları, 2. Baskı İstanbul, 2003, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.3, İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

³⁷ Karal, Enver Ziya, "Türk İnkılabının Mahiyeti ve Önemi", *Tarih Semineri Dergisi* I, İstanbul 1937.

³⁸ Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 1918-1953, İstanbul 1954.

³⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *İnkılâp Tarihi*, *Türk İnkılabı Tarihi*, C I, İstanbul 1940, C. II, kısım I, Ankara 1943; C.II, kısım II, Ankara 1943; C.II, kısım III, Ankara 1951

⁴⁰ Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ankara 1967.

⁴¹ Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK, Ankara, 1991.

*Guruplar ve Faaliyetleri*⁴² isimli eserinde, Millî Mücadeleye yardımcı gizli kuruluşların çalışma metotlarını arşiv belgeleri ve hatıralardan istifade ile aydınlatmıştır. İstiklâl Savaşı sırasında, İtilaf devletlerinden İngilizler, istihbarat servisleri vasıtasıyla, Mütâreke yıllarından itibaren Türkiye’de yoğun bir faaliyete girişmişlerdir. İstihbarat servisi, Türk asıllı İngiliz, Fransız vatandaşları, yabancı muhipleri başta olmak üzere, gayri Müslim, gayri Türk ve Millî Mücadeleye muhalif her türlü unsurdan istifade ederek oluşturduğu istihbarat ağı yoluyla Mütâreke yıllarından başlayarak-Lozan Konferansına kadar geçen süreçte Türkiye’nin iç ve dış siyasetinde etkisini hissettirmiştir. Salâhi R. Sonyel, “*Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiyede’ki Çalışmaları*”⁴³ isimli eseri İngiliz arşivlerinde yıllarca süren bir çalışmanın mahsulüdür, belirtilen zaman dilimi içinde gelişen birçok olayın arka planını aydınlatması bakımından önemlidir.

Tevfik Bıyıklıoğlu, Mondros Mütârekesinin imzasıyla TBMM’sinin açılması arasında geçen bir buçuk yıllık sürenin Millî Mücadele tarihindeki önemine değindiği eserinde, Gotthard Jaeschke’in Türk İstiklâl Mücadelesi incelemesi hakkında da mülâhazalarda bulunur⁴⁴. Tevfik Çavdar eserinde ⁴⁵ Millî Mücadelenin başlangıcında, Anadolu’nun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durumun bir analizini yapar. Vedat Eldem, ise “*Harp ve Mütâreke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi* “ isimli eserinde. Harp ve Mütâreke yılları Osmanlı devleti ekonomik durumunu ele almıştır. Dönemle ilgili araştırma eserlerinin azlığı her iki çalışmanın da kıymetini artırmaktadır⁴⁶.

Amasya Toplantısında bir Kongre toplanması kararıyla Millî Mücadelenin önemli şehirleri arasına giren Sivas Vilâyetinin 1919-1922 yıllarındaki hali hakkında, Kamil Erdeha’nın “*Millî Mücadele Sırasında Vilâyetler ve Valileri*”⁴⁷ konulu eserinden istifade edilebilir. Erdeha, Millî Mücadelede önemi artan Sivas dahil on beş vilâyet ve valileri hakkında verdiği bilgilerle okuyucunun ülkenin geneli hakkında mukayeseli bilgi sahibi olmasını sağlar.

⁴² Mesut Aydın, Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul’da Kurulan Gizli Guruplar ve Faaliyetleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.

⁴³ Salâhi R. Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiyede’ki Çalışmaları, TTK, Ankara. 1995

⁴⁴Tevfik Bıyıklıoğlu, 1919–1921 Atatürk Anadolu’da, Ankara, 1981

⁴⁵Tevfik Çavdar, Millî Mücadeleye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm I II, İstanbul, Mayıs 2001.

⁴⁶Vedat Eldem, Harp ve Mütâreke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi, TTK, Ankara. 1994

⁴⁷ Kamil Erdeha, Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler, İstanbul 1975, Yazar çalışmasında Erzurum, Sivas, Mamûretülaziz (Elazığ), Diyarbakır, Bitlis, Van, Trabzon Kastamonu,, Ankara, Konya, Adana, Bursa, Aydın, Edirne gibi Millî Mücadelede ön plana çıkmış illerimiz ve valilerini konu almaktadır

Alptekin Müderrisoğlu “Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları” isimli eseriyle⁴⁸ savaşın mali bir portresini çizmiştir; yazarın Sivas Kongresi bahsinde verdiği bilgiler, Mazhar Müfit Kansu, Vehbi Cem Aşkun’un anlattıklarıyla sınırlıdır. Müderrisoğlu, Aşkun’dan naklen Sivas ileri gelenlerinden sadece Şekeroğlu İsmail Beyin delegelerden 28 kişiyi 32 gün evinde misafir ettiğini ifade ederken aynı sahifede Kongre heyetinin çektiği para sıkıntısından bakkala manava borçlandıklarından bahsetmektedir⁴⁹. Kongreye katılan delege sayısı konusunda bir mutabakat olmamakla beraber Mustafa Kemal ve yakınları dahil toplam sayının 33 kişi civarında olduğu varsayıldığında şehirden sadece bir kişinin misafirperverliği bile temsilcilerin şartları hakkında bir fikir verebilir. Şehir eşrafı, Kongre öncesinde muhtemelen askerî ve mülkî erkânın önderliğinde bir araya gelerek misafirlerin ihtiyaçlarını aralarında salma usulü toplamıştır⁵⁰.

Sivas Kongresi sırasında İstanbul hükümetince Kongre çalışmalarını engellemekle görevlendirilen Elazığ valisi Ali Galip, İngiliz Binbaşı Noel ve Kürt işbirlikçilerinin bölgedeki faaliyetleri hakkında belgeler için Deniz Bilgen’in makalesine⁵¹ ve M. Kemal Öke, “İngiltere’nin Güneydoğu Siyaseti ve Binbaşı Noel’in Faaliyetleri (1919-1938)”, M. Kemal Öke, “Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1923)” isimli eserlerine, Milli Mücadelede ‘toplumsal ve siyasal güçlerin’ tavrı hakkında Doğu, Ergil, *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, isimli araştırma eseri, Cemil Paşazade Ekrem, *Muhtasar Hayatım*, isimli hatıra türü kitapları⁵² zikretmeden geçmek mümkün değildir.

Sivas Kongresi esnasında, muhaliflerin, Millî Mücadele önderleri hakkındaki en büyük ithamı onların İttihât Terâkki Partisi

⁴⁸ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara 1990.

⁴⁹ Y.a.g.e, s.168-169

⁵⁰ Mustafa Kemal Erzurum Kongresi ne katılmak üzere Sivas’tan ayrılmadan önce Vali vekili Kadı Hasbi Efendiye kapalı bir zarf içinde ilettiği talimatlarını Ulu Camide toplanan Sivas halkına açıklaması üzerine halk arasından seçtiği 25 kişilik bir heyeti Kongre hazırlıklarının yürütmekle görevlendirmişti. Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Kongresi*, 2. Baskı, İstanbul 1963, s.57. Anlatan: Kangal Ağası Hacı Beyin torunu Turan Kangal, Kangal, Kongre öncesi, Sivas’ın ileri gelenleriyle bir toplantı yapılarak görev taksimi olduğunu, toplanacak kongrede, iâşe ve ibate meselelerinin salma usulü ile halledilmesinin kararlaştırıldığını ifade etmiştir. Kangal’ın anlattıkları yukarıdaki bilgiyi teyit etmektedir.

⁵¹ Nakleden Bilgen, Deniz, “Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E.Browne’in Türkiye İzlenimleri- Sivas Kongresine Katılması”, *Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu 2-4 Eylül 2002*, Haz, Celil Öz vd, Siskav y, 2002, Sivas Bu konudaki Atase belgeleri bkz; D(7)14, KI.325, F. 37-82 arası; -(7) 14, k1.325, F.28.

⁵² M. Kemal Öke, *İngiltere’nin Güneydoğu Siyaseti ve Binbaşı Noel’in Faaliyetleri (1919-1938)* İstanbul 1988.;M. Kemal Öke, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1923)* Ankara 1992. Cemil Paşazade Ekrem, *Muhtasar Hayatım*, Ankara 1992., Doğu, Ergil, *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara 1981.

tarafı oldukları hakkındaydı. Millî Mücadele önderleri için, İttihatçı olmadıklarını ispat etmek adetâ mükellefiyetti. İttihât Terâkki Partisi, eylemleri, mensuplarıyla bir şekilde Millî Mücadelenin gündeminden düşmüyordu. Bu konuda başvurulması gereken başlıca eserler, Sami Sabit Karaman'ın⁵³ *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa* isimli eseri, Kazım Karabekir'in⁵⁴ *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihât Terâkki Erkânı*'dır. Konuyla ilgili etraflı bir araştırma Erik Jan Zürcher tarafından⁵⁵ *“Millî Mücadelede İttihatçılık”* ismiyle yayınlanmıştır.

Monografiler

Vehbi Cem Aşkun'un konuyla ilgili *“Sivas Kongresi”* adlı çalışması mahallî eserler içinde ilk göze çarpanıdır⁵⁶. Aşkun'un eserini vazgeçilmez kılan hususiyeti, Nutuk'dan başlayarak önemli kaynakların aşağı yukarı tamamını çalışmasında kullanmakla kalmayıp⁵⁷ sözlü tarihçilik usullerine başvurmamasıdır. Yazar, eserini hazırladığı yıllarda hadiselerle tanıklık etmiş kişilerle, yüz yüze ilişki kurmuş, sözlü tarihçilik metotlarını kullanmıştır. Rasim Başara, yazara yardımcı olanların başında gelmekteyse de kendi ifadesiyle “o günü yaşayan hemşehrilerinden bazılarını müteaddit defalar müracaat etmesine rağmen sadra şifa bir cevap alamamış⁵⁸ bildiklerini ondan esirgemişlerdir”.⁵⁹ Aşkun karşılaştığı bütün güçlülere rağmen Sivaslılar arasında kendisine yardımcı olan telgraf memuru Rifat Akman ve Erzurum Kongresine katılan Sivas murahhaslarından Fazlullah Moral ve Kongre delegelerini ağırlayan Şekeroğlu İsmail gibi mahallî tanıkların şahadetini temine muvaffak olmuştur, eserinin ilk baskısından önce bilgisine başvurduğu Rauf

⁵³ Sami Sabit Karaman, *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa*, İzmit.1949

⁵⁴ Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihât Terâkki Erkânı*, İstanbul 1990.

⁵⁵ Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık, İletişim, çev, Nuzhet Salihoğlu*, İstanbul 2003.

⁵⁶ Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Kongresi, II. Baskı, İnkılâp ve Aka, Yayınları, İstanbul, 1963.*

⁵⁷ “Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, Mehmet Arif, Anadolu Hatıraları, Afet İnan, Atatürk'ten Hatıralar, Vali Reşit Paşanın Hatıraları, Mazhar Müfid Kansu, Son Telgraf Gazetesinde Yayınlanan Hatıraları, İbrahim Süreyya Yiğit, “Çardak Boğazında Bir Gece” adlı 10 Kasım 1954 yılında Dünya gazetesinde yayınlanan tefrikası gibi çalışmalar.”

⁵⁸ Sivas Kongresi hatıralarının tazeliğini koruduğu yıllarda (1940'lı yıllar) yazar sözlü tarihçiliğin zorluklarından söz etmektedir.1970'li yıllarda aynı zorlukların geçerli olduğunu bizzat müşahede ettiğimi belirtmek isterim. Sivas Kongresi konusunda Aşkun'dan sonra tarih araştırmacılarının sözlü tarihçilik metotlarıyla konuya ekleyebildikleri fazla bir şey olduğu söylenemez

⁵⁹ A.g.e, s, 50

Orbay'dan ⁶⁰ cevap alamadığını belirtir Eser bu özelliğiyle konuyla ilgili diğer araştırmalara kaynaklık eder. Sivas Kongresi günlerinde Mustafa Kemal'in hizmetine bakan Sivas Lisesi idarî memuru Baki Derviş Devirmiş'in ⁶¹ bir gazetede yayınlanan hatıraları yaşlılığından dolayı Aşkun'un şifahen istifade edemediği mahallî tanıklıklardan birisidir.

Millî Mücadeleyle ilgili eserler arasında ilk zikredilmesi gerekenlerden birisi Tayyip Gökbilgin'e ait "*Millî Mücadele Başlarken (C.II)*" isimli eserdir⁶². Eser, Meclis-i Vükelâ Mazbataları'nın 1335 (1919) yılı kayıtlarını İstanbul basınına ⁶³ ve kısmen de hatıralardan istifade edilerek hazırlanmıştır. Eser, Sivas Kongresi esnasında, Saray çevresi ve hükümetlerin siyasi tavrını ilk elden kaynakları kullanarak gözler önüne sermiştir. Kanaatimce, bu çalışma Sivas Kongresinin ilmi usullerle yazılmış en önemli kaynaklarından birisi olarak kabul edilebilir.

Mahmut Goloğlu'nun "*Sivas Kongresi*",⁶⁴ isimli araştırma eseri Sivas Kongresi konusunda Nutuk'ta şekillenen resmi kabulün dışındaki kaynakları değerlendirmeye almıştır. Kongre sonrası gelişmelere bir bölüm halinde yer vermiş, Trabzon ilindeki muhalefeti incelemiştir. Kitabın ekler kısmında ise dönemin önemli bazı belgelerinden kısımlar yayınlayarak⁶⁵ araştırmasının değerini artırmıştır. Kemal Arıburnu'nun çalışması isminden de anlaşılacağı gibi ⁶⁶"*Sivas Kongresi, Samsundan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla*", olaylar ve anıların bir derlemesidir.

Sivas Valiliği ve C Ü, Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Uygulama Merkezinin Sivas Kongresi hakkında yayınladığı risale

⁶⁰ Rauf Orbay, bu konuda Aşkun'un kendisinden yardım talebine verdiği cevapta " yazılarınızla benim bildiklerim arasında mühim ayrılıklar vardır. Fakat bugün bunları yazmak zamanı değildir. (...) Arzunuzu yerine getiremediğimden müteessirim" demektedir. Eserin ikinci baskısını hazırlarken de müracaat ettiği Rauf Orbay'dan hiç olmazsa Ali Fuat Cebesoy'un kendisi hakkındaki hatıralarına ilâve edecek bir şeyleri olup olmadığı konusundaki sorusunu da sükût ile geçiştirecektir. Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, II. baskı s.7-8

⁶¹ Baki Derviş Devirmiş (1878–1960), Kongre Hatıraları, Ulus, 19-XI-1936. (Bu kayıt çeşitli kaynaklarda zikredilmesine rağmen ben ulaşamadım)

⁶² Tayyip Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, C, I-II, Ankara, 1959-1965

⁶³ Nakleden, Tayyip Gökbilgin Millî Mücadele Başlarken; İkdâm Gazetesi, 1- 3- 4-5-6-10-13- 16-15-17-20-22-25-26-27 Eylül 1335; 3-5-6-7-8-9-10-11-12- 14-15-16-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-31 Teşrin-i evvel 1335, 3-5-6-8-9-10-11-21-17-18-19-22-24-26-27-28, Teşrin-i Sani 1335;

Peyam 15- 27-28-29 Teşrin-i evvel 1335

⁶⁴ İzzet Öztoprak a.g.e, s.XV

⁶⁵ İzzet Öztoprak a.g.e, s.XVI

⁶⁶ Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi, Başnur Matbaası, Ankara. 1969.

⁶⁵ Gümüşhaneli Zeki Kadırbeyoğlu'nun yayınlanmamış hatıralarından ekte sunduğu bir kısım buna misaldir.

⁶⁶ Kemal Arıburnu, Sivas Kongresi, Samsundan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla, Araştırma Merkezi Yay, Ankara 1997.

nevinden bazı çalışmalardan söz edilebilir⁶⁷, yine mahallî çalışmalar arasında zikredilebilecek bir çalışma Hikmet Denizli'ye aittir⁶⁸.

Kronolojiler

Kurtuluş Savaşı kronolojisi alanında Gotthard. Jaeschke, "*Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*" adlı eser, yazarın İngiliz arşivlerinin 30.10.1918–27.6.1919 ve 1922 yılları arasındaki belgelerini ayrıca adı geçen tarihler arası dönemin, gazete mecmua arşivini Ankara, İstanbul kütüphanelerinde ve Londra'da British Museum'un süreli yayın kataloglarında karşılıklı olarak tetkik etmesi eserinin önemini artırmaktadır⁶⁹. Zeki Sarıhan'ın "*Kurtuluş Savaşı Günlüğü*"⁷⁰ isimli, tamamı dört ciltten ibaret olan eser, Mondros Mütârekesinden Sakarya-Lozan 'a kadar uzanan devri konu alır. İngiliz, Fransız ve Yunan kaynaklarından istifade etmiştir. Kurtuluş savaşı sırasında İstanbul ve Anadolu basınına yer verilmiş, yabancı ülkeler özellikle Arap, İslam dünyası yayın organlarına ise yer verilememiştir.

Dış Politika İle İlgili Eserler

Haricî siyaset alanında eser verenlerden Yusuf Hikmet Bayur'un çalışmaları "*Türklüğün Acun ve Siyaseti Üzerindeki Etkileri*", "*Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaseti*", isimli eserleridir⁷¹. Salahi R Sonyel'in "*Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*", isimli iki ciltlik eseri⁷² Mondros Mütârekesinden- Lozan anlaşmasına kadar Kurtuluş Savaşı boyunca dış ilişkilerin tamamını konu almıştır. Eserin birinci cildinde "Sivas Kongre"sini dış ilişkiler itibariyle ayrı başlık altında incelemiştir⁷³. M. Gönlübol, C. Sar, "*Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*" isimli eser 1919–1938 yılları arasında konu alan Türk dış politikasının genel bir değerlendirmesidir.⁷⁴ Abdülâhat Akşin'in "*Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*"⁷⁵ isimli eseri ise Millî Mücadelede izlenen dış politika hakkında önemli bir araştırmadır.

B. Hatıralar

Millî Mücadelenin arka planını kavrayabilmek için, hatıra bahsinde Osmanlı'nın son dönem devlet adamlarının yazdıklarıyla

⁶⁷ Atatürk Sivas'ta, Sivas, 1982; Sivas; 4 Eylül ve Atatürk, CÜ Atatürk İlke ve İnkılapları Araştırma Uygulama Merkezi. Yayınları, Sivas 1996; Hatıralar ve Fotoğraflarla Atatürk Sivas'ta, Hz Vahap Sümbüloğlu vd, Siskav yayınları, 2002 Sivas

⁶⁸ Hikmet Denizli, Sivas Kongresi, Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri, Ankara 1996.

⁶⁹ G Jaeschke, Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, TTK, Ankara 1970.

⁷⁰ Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji), 4 C, TTK Yayınları, Ankara 1993.

⁷¹ Yusuf Hikmet Bayur, Türklüğün Acun ve Siyaseti Üzerindeki Etkileri, Ankara 1974; Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaseti, Burhanettin Matbaası, İstanbul 1935.

⁷² Salahi R Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 2.baskı TTK Ankara 1987.

⁷³ Y.a.g.e, s.C.I, s.122.vd

⁷⁴ Mehmet Gönlübol, C. Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara 1973.

⁷⁵ Abdülâhat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, TTK, Ankara 1991.

başlamakta fayda vardır. Halil Paşanın, “İttihât Terâkki’den Cumhuriyet’e Bitmeyen Savaş”⁷⁶ ismiyle yayınlanan hatıraları, II. Meşrutiyet, Mütâreke İstanbul’u, Bekirağa bölüğü oradan Anadolu (Sivas) ve Rusya hatıralarını anlatır. İttihât Terâkki’nin askeri kanat ileri gelenlerinden olan Paşa aynı zamanda Enver Paşanın amcasıdır. Eser, genel malûmat ile Mustafa Kemal-Enver Paşa –İttihât Terâkki ilişkileri hakkında özel bilgileri de taşımaktadır. Afet İnan’ın,⁷⁷ “Atatürk Hakkındaki Hatıralar ve Belgeler” Milli mücadelenin Mustafa Kemal’in yakın çevresinden ve savaş alanından gözlemlere dayanan eserlerdir. Ali Fuat Cebesoy, “Kuvayi Milliye’nin İçyüzü”⁷⁸ isimli eserinde üçüncü ve dördüncü bölümleri “Erzurum Kongresinden Sivas Kongresine” “Sivas Kongresinden TBMM’sinin açılmasına kadar” başlıklarını taşır. Nutuktaki söylemi teyit ve komutası altındaki bölgeyle ilgili detayları ifade etmektedir. Cebesoy’un Atatürk hakkında bir eseri de “Sınıf Arkadaşım Atatürk” ismini taşır. Okul ve genç subaylık hatıralarının anlatıldığı eserde hakim olan dostluk hayranlık ifadeleridir

Cevad Dursunoğlu, “Millî Mücadelede Erzurum” isimli eserinde, Millî Mücadele yıllarında, Erzurumluların millî direniş göstermekteki gayretlerini İstanbul’dan itibaren kaleme almıştır. Dursunoğlu’nun hatıraları, Erzurum’da Millî Mücadelenin sivil inisiyatifinin varlığını gözler önüne serer. Yazar, Erzurum’a gelen yabancı heyetlerle münasebetler, Kazım Karabekir, Mustafa Kemal, Erzurum şehri hakkında bilgi vermekle yetinmez değerlendirmelerde de bulunur. Erzurum’a gelen bulunan Mütâreke gözlemcisi İngiliz Yarbay Alfred Rawlinson’un “Adventures In the Near East (1918–1922)”⁷⁹ isimli hatıratından ilgili kısımları tercüme ettirerek kitabına eklemekle, eserini zenginleştirmiştir⁸⁰.

Mustafa Kemal, Samsun’a ayak bastığında Sivas valiliği vekâleten Hasbi Kadı⁸¹ tarafından yürütülmektedir. Mustafa Kemal, Havza’dan Amasya’ya hareket ettiğinde yeni tayin edilen vali Reşit

⁷⁶ Halil Paşa, İttihât Terâkki’den Cumhuriyet’e Bitmeyen Savaş , Haz. Taylan Sorgun, Kamer yayınları, II. Baskı, İstanbul 1997.

⁷⁷ Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Ankara 1959.

⁷⁸ Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953; Kuva- yi Milliye’nin İçyüzü, haz., Osman Selim Kocahasanoglu, İstanbul 2002; Moskova Hatıraları, İstanbul 1955.; Siyasî Hatıralar, C.I-II, İstanbul, 1957-1960.

⁷⁹ Alfred Rawlinson, Adventures In The Near East (1918–1922), Newyork 1924.

⁸⁰Cevad Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946. Dursunoğlu, kitabında (s102) Sivas Kongresi yazarı Vehbi Cem Aşkun’u, Erzurum Kongresi riyasetiyle ilgili bir konuda uyarmaktadır.

⁸¹ Hasbi Kadı hakkında bkz; Şehidoğlu, Süreyya, “Kadı Hasbi Efendi”Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.X, S. 28, Mart 1998, s, 209–210.

Paşa,⁸² 11 Haziran 1919'da Hasbi Kadı'dan valilik görevini devralacaktır Sivas askeri yönetim itibariyle 3. Kolordunun merkezi konumundadır ve kolorduya bağlı iki tünden biri, 5. Kafkas tümeni Amasya'da diğeri 15. Tümen Samsun'dadır. Kolordu komutanlığına önce Albay Refet Bele, bilahâre Albay Selahattin Bey⁸³ atanmıştır.

Sivas Kongresi esnasında valilik makamında bulunan Reşit Paşa 1888- 14 Mart 1924 tarihini kapsayan hatıralarını yayınlamıştır⁸⁴. Vali Reşit Paşa, 11 Haziran 1919 tarihinde Sivas Valiliği görevine başlamıştır. Hatıraları, Milli Mücadelenin başlangıcından Sivas Kongresine ve Ankara'da Birinci Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar olan süreyi kapsamakla Sivas Kongresinin birincil kaynaklarından birisidir. 21 Haziran 1919 tarihinde Amasya Tamimi'nin yayınlandığı göz önüne alınırsa yeni valinin sıcak gelişmeler arasındaki hâli daha iyi değerlendirilebilir. Reşit Paşa hatıralarında vilâyetin içinde bulunduğu politik çelişkiyi ana hatlarıyla sergilerken devlet-i aliyyenin düştüğü durumla ilgili olarak Osmanlı münevverinin geçirdiği tereddütleri hatıralarına yansıtmıştır. Müteredit bir hava içinde başlayan Vali ve Mustafa Kemal ilişkisi Millî Mücadelenin seyri belli olduktan sonra kaleme alınan hatıratında, adetâ Mustafa Kemal'in öngördüklerini yerine getiren bir vali portresine dönüşür. Kendisini, Milli Mücadele ile ilgili hızlı gelişmelerin ortasında bulan valinin "*Hatıratı*" sözü edilen bilgilerin ışığında ihtiyatla ele alınmalıdır. Eserde, mahallî Kuvayi millicilere özel önem atfetmesi, eşraftan İtilaf Hürriyet Fırkası taraftarları hakkındaki aşırıya kaçan değerlendirmeleri siyasî durumun nazikliği ile izah edilebilir.

Mevcut tarihi kaynakları değerlendirmeye tabî tutmadan önce devrin tarihine tanıklık etmiş kişilerin belirlenmesinde fayda vardır. Mustafa Kemal'le birlikte Samsun'a çıkan silah arkadaşları⁸⁵ (on sekiz kişi) Milli Mücadelenin ilk tanıkları oldu. Onlara sırasıyla Amasya, Erzurum ve Sivas'taki tarihi olaylara müdahil olan mahallî idareci, asker ve eşrafı ilâve edebiliriz. Ülkemizde önemli görevlerde bulunan insanların hatıralarını yazması geleneği pek yerleşik olmamakla beraber istisnaları da vardır.

⁸² Vali Reşit Paşa ve Milli Mücadelede hizmet eden devlet adamları hakkında daha geniş bilgi için bkz; Mehmet Aldan, Ulusal Kurtuluşumuzda Atatürk Yolundaki Yöneticiler, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2001.

⁸³ Selahattin Bey (Köseoğlu)'nun Sivas Kongresi hakkında "1919 Sivas Kongresi ve Netayıcı" isimli yayınlanmamış notları (Feridun Ergin özel arşivi, ulaşmak mümkün olmadı.)

⁸⁴ Vali Reşit Paşanın Hatıraları, Neşreden, Cevdet R. Yularkıran, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1939; Hatıralar (Sivas Valisi Reşit Paşanın Hatıraları), II. Baskı, Sivas İli Sanat, Kültür ve Araştırma Vakfı (Siskav) yay, Sivas, 2002.

⁸⁵ Fethi Teveteoğlu, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Ankara 1971.

Rauf Orbay'ın hatıraları “*Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım*” ismiyle iki cilt halinde yayınlanmıştır⁸⁶. Orbay, 1914 yılında İngiltere'ye ısmarlanan “Sultan Osman Gemisi”ni teslim almaya gittiği Londra hatıralarıyla kitabına başlar. Sivas Kongresi hakkındaki yazdıkları, iki teferruat haricinde bilinen şeylerdir. Eserinde, farklı malûmattan birincisi, Amerikalı General Harbord Heyetinin, Amerikan hükûmetine sunduğu raporun, Orbay'ın Meclisi Mebûsan üyesi bulunduğu sırada bizzat Harbord'ın kendisinden temin ettiği sureti, diğeri ise Sivas'ta, mahallî önderlerden Halis Turgut'la kendisi ve Mustafa Kemal arasındaki mülâkattır. Eser bütünüyle ele alındığında, Millî Mücadelenin değişik safhalarını tarihi bütünlüğü içinde inceleyen temel kaynaklardan birisi olma özelliğine sahiptir. Mücadelenin diğer tanıklarının Nutuk formatındaki değerlendirmelerinden farklı yorumlarıyla ayrılır. Yunus Nadi, “*Mustafa Kemal Paşa Samsun'da*” ve, “*Ali Galip Hadisesi*” isimli eserlerinde konulara ışık tutar⁸⁷ Mustafa Kemal'in yakın çevresinden usta bir gazetecinin izlenimleri olarak dönem hakkında önemli ip uçları verir. Kılıç Ali'nin Hatıraları “*Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*” ve “*Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali*” isimleriyle iki değişik yayınevi tarafından basılan eser, hatıra sahibinin bizzat yaşadığı İstiklâl Mahkemeleri hakimliği benzeri hatıralarıyla⁸⁸ Cumhuriyet tarihinin farklı yönlerine ışık tutmaktadır. “*Atatürk'ün Anıları (1917–1919)*”, Falih Rıfki Atay'ın Mahmut Soydan ile birlikte kaleme aldığı Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanmak üzere anlattıklarını kapsar⁸⁹. Halide Edib “*Türk'ün Ateşle İmtihani*”nda konuyla ilgili hiçbir kaynaktan ismi geçmeyen Halis Turgut'a dair, şu değerlendirmede bulunur,⁹⁰ “Sivas”ın Millî harekete bağlılığı çok büyüktü. Burada kendisini tehlikeye atarak, temsilcileri tutanlar arasında en önemli kişilerden biri Halis Turgut beydir”⁹¹.

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığında Karargâhında yer alan silah arkadaşlarının bir kısmı Cumhuriyet döneminde de önemli

⁸⁶ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni- Siyasî Hatıralarım*, C. I-II, Emre yay, İstanbul 1993., Rauf Orbay'ın Hatıralarının ilk yayınlanışı, *Yakın Tarihimiz*, C.I-IV, İstanbul 1962-63, S.1-52

⁸⁷Yunus Nadi, *Ali Galip Hadisesi*, Sel yayınları, İstanbul 1955, Mustafa Kemal Paşa Samsun'da, Sel yayınları, İstanbul 1955.

⁸⁸ Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, Sel yayınları, İstanbul 1955, Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları, Derleyen Hulusi Turgut, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul. 2005.

⁸⁹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Anıları (1917–1919)*, Anlatan Gazi Mustafa Kemal, yazan Falih Rıfki “Atay”, Mahmut “Soydan”, Bilgi yayınları, İstanbul 1982; diğer baskısı, Falih Rıfki Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Sel yayınları, İstanbul 1955.

⁹⁰ Halide Edib Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1992, s. 45

⁹¹Halis Turgut, “Sivas'ın köklü bir ailesindedir. Sivas'ı TBMM'de temsil etmiş 1926 İzmir suikastı davasında idama mahkûm edilerek idam cezası verilmiştir. Mustafa Kemal Paşaya suikastla ilgisi olmadığı halde hür düşünceli bir adam olması hayatına mal olmuştur”. Y.a.g.e, s.45

görevlerde bulunmuş, hatıralarını neşretmişti. Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanlar, konusunda detaylı bir çalışma "*Atatürk'le Samsuna Çıkanlar*," isimli eserle, Fethi Tevetoğlu tarafından yapılmıştır.⁹² Tevetoğlu, bu kişiler hakkındaki araştırmalarının "*Türk Kültürü Dergisi*"nde önce makaleler halinde yayınlamış sonra bir kitapta toplamıştır. Bunlardan birisi (Ayıcı) Mehmet Arif Beydir⁹³. Arif Bey, "*Anadolu İnkılabı, Millî Mücadele Anıları (1919-1923)*", isimli hatıralarında, ülkenin siyasi ahvaliyle ilgili bir durum değerlendirmesinde bulunur. Hatıraları arasında Sivas Kongresine ayırdığı kısım kısıtlı olup Millî Mücadelenin diğer bahisleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu heyetten diğer bir hatıra sahibi Hüsrev Gerede'dir⁹⁴. "*Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler 19 Mayıs 1919-10 Kasım 1919*", ismiyle yayınlanan eserinde, hâdiseler günlük tarzında kaydedilmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Erzurum Kongresi öncesi, Sivas Kongresi sonrası, Sivas'ta buldukları süre içinde gelişen iç ve dış olaylar hakkında günlük mâlumat vermekte yorumlarda bulunmaktadır. Mustafa Kemal ve arkadaşlarına Erzurum'da katılan eski Bitlis valisi Mazhar Müfid Kansu'nun⁹⁵, "*Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*" isimli eserinde ise Kongre öncesi ve sonrasında Sivas'ta cereyan eden hadiseler hakkındaki görüşlerini ayrıntılarıyla kaleme alınmış, yazar, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının halet-i ruhiyyesini eserine yansıtmıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından kongre hazırlıkları için görevlendirilen Albay İbrahim Tali Öngören ve eski meclis-i Mebûsan üyesi Rasim Başara ise bu hazırlıkların önde gelen kişileri oldukları halde hatıralarına henüz tesadüf edilmemiştir. Haklarındaki ilk bilgi Reşit Akif Paşanın hatıralarında, onların Sivas halkını Millî Mücadele konusunda aydınlatmak ve şehri Kongreye hazırlamak için gösterdikleri çabaya dair ifadelerden anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminde de TBMM üyesi olan Başara, Vehbi Cem Aşkun'un Sivas Kongresi adlı eserinde bilgisine başvurduğu kaynak kişilerden birisidir. Mustafa Kemal Paşanın Karargâh erkânından İbrahim Süreyya Bey'in (Yiğit) Erzurum'dan Sivas'a gelirken Çardak Boğazında geçirdikleri gece hakkında yazdıkları "*Çardak Boğazında Bir Gece*"⁹⁶, Necip Ali Bey'in yazısı.⁹⁷

⁹² Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsuna Çıkanlar*, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987

⁹³ Miralay Ayıcı Mehmet Arif Bey, *Haz. Bülent Demirbaş, Anadolu İnkılabı, Millî Mücadele Anıları (1919-1923)*, İstanbul 1999.

⁹⁴ Hüsrev Gerede, *Haz. Sami Önal, Hüsrev Gerede'nin Anıları (Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938)*, 3. Baskı, İstanbul Aralık, 2002.

⁹⁵ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I. II, 3.baskı, Ankara, 1988.

⁹⁶ İbrahim Süreyya Bey (Yiğit) "*Çardak Boğazında Bir Gece*", *Dünya Gazetesi*, 10 Kasım 1954

⁹⁷ Necip Ali Bey, (Küçükaka), *Ulus*, 10-11-1939.

Sivas Kongresi, Kayseri delegelerinden Ahmet Hilmi Bey'in "*Kendi Kitabım (1904–1920) Hatıralarım*", isimli eseri belirtilen tarihlerdeki siyasi-içtimai birçok olayı aydınlattığı gibi yazarının 1913–1917 yılları arasında Sivas Valiliği görevini yürüten Muammer Bey ile beraber sırasıyla Mektupçu, Kangal, Suşehri, Şebinkarahisar kazalarında Mutasarrıflık görevlerini yürütmesi, 4 Eylül Sivas Kongresine Kayseri delegesi olarak katılması hatıralarının önemini artırmaktadır⁹⁸. Şükrü Elçin'in ⁹⁹ "*Hacı Derviş'ten Duyduklarım*" isimli yazısı, Derviş Devirmiş'in, bir gazetede tefrika edilen "Kongre" günlerinden hatırladıklarını muhtevî ¹⁰⁰ tefrikada bu cümleden sayılabilir.

C. Atatürk Biyografileri

Mustafa Kemal biyografisi alanında Şevket Süreyya Aydemir "*Tek Adam, Mustafa Kemal, 1919–1922*", isimli üç ciltlik eseri Mustafa Kemal Atatürk'ün doğumundan ölümüne uzanan süreyi ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Aydemir özel arşivlerden istifade fırsatı bulduğu gibi bilgi sahibi birçok kişiyle görüşme imkânını bulmuştur¹⁰¹. Lord Kinross'un da "*Atatürk Bir Milletten Yeniden Uyanışı*," isimli eserinde, Aydemir'le aynı yolu izlediği, ¹⁰² o zamanlar henüz sağ olan Milli Mücadele önderi bir çok kişiyle görüşüp yakından tanıştığı, gerek Atatürk gerekse yakın çevresindeki kişi ve olayları tahlilindeki derinlikten anlaşılmaktadır. Amerikan diplomatı Josep C.Grew'in, "*Atatürk ve Yeni Türkiye*" eseri, Türkiye Cumhuriyetinin ABD Büyükelçisi olarak 1927–1932 yılları arasında bulunduğu Ankara'daki gözlemlerini aktardığı, siyasi hatıralar yanında, yazarın sosyal ve kültürel bakış açısını da yansıtır¹⁰³. Arnold Toynbee'nin, İzmir Uluslararası Koleji tarih hocası Kenneth P. Kirkwood ile beraber yayınladığı "*Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*" isimli eser, ¹⁰⁴ İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecini inceleyen makalelerden oluşmaktadır. Tarih alanındaki diğer çalışmalarıyla dikkat çeken Toynbee'nin eseri

⁹⁸ Ahmet Hilmi Bey, (Kalaç), *Kendi Kitabım (1904-1920) Hatıralarım*, İstanbul 1960. Kayseri delegesi olarak Sivas'a gitmek üzere yola çıktığı kamyonun arızalanması nedeniyle ancak Kongre sona erdikten sonra Sivas'a intikal edebilmiştir.

⁹⁹ Şükrü Elçin, *Hikayeden Hatıraya*, Akçağ yay, Ankara tarihsiz, s. 81-114.

¹⁰⁰ Derviş Devirmiş, Sivas Kongresi Hatıraları, Yeni Sabah Gazetesi, 10 Kasım 1957–1958

¹⁰¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal, 1919–1922*, C. II Remzi Kitabevi, II, baskı İstanbul 1990.

¹⁰² Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Uyanışı*, çev, A. Tezel, Sander yay, İstanbul 1972.

¹⁰³ Joseph C.Grew, *Atatürk ve Yeni Türkiye*, Gündogan Yayınları, Çev, Gülşen Ulutekin, Kamil Yücerol, İstanbul 2002.

¹⁰⁴ Arnold, Toynbee j P. Kenneth Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, Çev, Hülya Karaca, Birey yayınları, İstanbul. 2003.

bu sahada önemli çalışmalardandır. Andrew Mango, “Atatürk, Modern Türkiye’nin Doğuşu,”¹⁰⁵ isimli eserde, Atatürk’ün şahsından yola çıkarak yeni Türk Devletinin tahlili yapıldığı son araştırmalardan birisidir. Erzurum –Sivas Kongresi bahisleri kitapta geniş şekilde yer almaktadır¹⁰⁶. Paul Dumont, “Çağdaş Türkiye’nin Doğuşu,”¹⁰⁷ Mahmut Esat Bozkurt’un¹⁰⁸ “Atatürk İhtilali” isimli eseri ise Cumhuriyetin felsefi ve hukuki temellerini konu edinen bir çalışmadır. Falih Rıfkı Atay,¹⁰⁹ “Çankaya, Mustafa Kemal’in Çankaya’sı” Atatürk’ün doğumundan ölümüne kadar, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yakın çevresinde yer almış bir yazarın gözlemlerine dayanır. Yusuf Hikmet Bayur, “Atatürk Hayatı ve Eserleri”¹¹⁰ ve bir heyet tarafından yazılan “Atatürk”¹¹¹ isimli biyografik eserler bu listeye ilâve edilebilir.

D. Süreli Yayınlar

Millî Mücadele sırasında Türk basın tarihiyle ilgili yazılan eserler bahsinde Yücel Özkaya “Millî Mücadele’de Atatürk ve Basın 1919–1921” 1919–1921 yılları arasında Mustafa Kemal’in basınla ilişkilerini Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi belgelerine ve devrin gazetelerine dayanarak incelemiştir¹¹². Ömer Sami Çoşar, “Millî Mücadele Basını”¹¹³ İzzet Öztoprak’ın “Kurtuluş Savaşında Türk Basını 8 Mayıs 1919–1921”¹¹⁴ isimli eser, Dünya kamuoyunda, Türk dış politikası eksenli haberlerin, Türk basınındaki yansımaları bağlamında Türk basınının bir değerlendirmesini sunarlar. İstanbul basını Sivas Kongresi ve sonrasında gelişen siyasî olayları, dikkatle izleyerek gazete sayfalarında geniş yer vermiştir, yazarın bu alandaki bir başka eseri “Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele “ ismini taşır¹¹⁵. Yahya

¹⁰⁵ Andrew Mango, Atatürk, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev, Fusun Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004,

¹⁰⁶ Ya.g.e, s.265-300

¹⁰⁷ Paul Dumont, Musafa Kemal, Çağdaş Türkiye’nin Doğuşu, çev, Zeki Çelikel, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

¹⁰⁸ Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk İhtilali, I-II, Kaynak Yayınları, İstanbul. 2003.

¹⁰⁹ Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Mustafa Kemal’in Çankaya’sı, İstanbul 1998.

¹¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eserleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

¹¹¹ Atatürk, Hazırlayanlar, Salih Omurtak, vd, İstanbul 1971.

¹¹² Yücel Özkaya, Millî Mücadelede Atatürk ve Basın (1919–1921), AARM, Ankara, 1989.

¹¹³ Ömer Sami Çoşar, Millî Mücadele Basını, İstanbul basım tarihi yok.

¹¹⁴ İzzet Öztoprak, Kurtuluş Savaşında Türk Basını 8 Mayıs 1919–1921; Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

¹¹⁵ Şeyh Recep ve arkadaşlarının Padişaha çektiği telgraf hadisesi ile alakalı olarak, İkdâm, 31 Ekim 1919, no. 8161, Tasvir-i Efkar, 25 Ekim 1919. no. 2881, Telgraf metni için, Nutuk, C.I, s.252, Alemdar, 24 Ekim 1919, no. 312, Peyam, 25 Ekim 1919. 1919.no. 82, aynı tarihli İkdâm no. 8155. Padişaha çekilen bu telgraf ilk defa 24

Akyüz'ün "Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)"¹¹⁶ isimli eseri Milli Mücadelede, Fransız kamuoyunun tepkilerini aydınlatan, önemli bir çalışmadır. Yazar, Fransız gazete ve dergilerini Türk basını ile karşılaştırmalı olarak tetkik etmiştir. Bu tarzda diğer bir çalışma ise Osman Ulagay tarafından "Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı" ismiyle Amerikan basını ve kamuoyu üzerine yapılmıştır¹¹⁷. Ergun Aybars, "Milli Mücadelede İngiliz Basını" isimli makalesinde, münferit bir olayın "Şeyh Recep" hadisesinin izini İngiliz basınındaki ele alınışıyla konu edinmiştir¹¹⁸.

E. Eleştirel Görüş Getiren Eserler

Dr.Rıza Nur'un "Hayat ve Hatıratım" ismiyle basılan dört ciltlik eseri, yazarının kimliği kadar kitabın kendi serüveni ve yazdıklarıyla da dikkate değerdir. Eser, 1924 yılında Paris'te kaleme alınmış, müellifi 1942 yılında Türkiye'de vefat etmiştir. British Museum'a 1960 yılına kadar açılmaması kaydıyla teslim edilen el yazması nüsha Cavit Orhan Tütengil tarafından tespit edilerek kamuoyuna duyurulmuştu¹¹⁹. Birinci cildi, eserin giriş bölümü-hayatı, ikinci bölüm hekimlik dönemini ve Meşrutiyet döneminde başlayarak I. Dünya Harbine kadar süren siyasî hayatını kapsar. II. ciltte, siyasî hayatının Milli Mücadele'ye kadar olan kısmını anlatır. III. ciltte, *Milli Kıyamın (Hareketin) İç yüzü, Lozan Konferansı ve Mustafa Kemal'in Nutku'nun Mahiyeti* bölümleri eserin can alıcı kısımlarıdır. Eserin dördüncü cildi, Cumhuriyetin ilanından sonraki hadiselerle ayrılmıştır. Dördüncü cilt, yazarın eserleri hakkında tafsilatlı bilgi vermesi ve Serbest Fırka başlıklı kısımına sona erer. Eserin Sivas Kongresi dönemini anlatan kısmı III. cildin giriş kısmındadır. Rıza Nur, "Hayat ve Hatıratım" isimli eserinde Cumhuriyet ve kurucularına farklı bir pencereden bakar, alışılmışın dışında kin, garaz, hakaretâmiz ifadeler ilk bakışta eserin ciddiyetini gölgelemekle beraber, metnin bütünlüğü göz önüne alındığında incelenmeye değer bir eser olduğu görülür¹²⁰.

Ekim 1919 tarihli Alemdar gazetesinde yayınlanmıştı., Ruşen Eşraf Beyin konuyla ilgili sorularına Mustafa Kemal'in cevabı için bkz. Tasvir-i Efkâr, 25 Ekim 1919, n. 2881; İkdâm, 28 Ekim 1919, no.8158, Türk Dünyası, 28 Ekim 1919.no. 61, 28 Ekim tarihli Yenigün ve diğer İstanbul gazeteleri; 27 Ekim Alemdar, 28 Ekim Peyam ve 28 Ekim Türkçe İstanbul gazetelerinin 25 Ekim 1919 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesine verdikleri cevaplar. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi, Klasör 10, Dosya 33, fihrist, 11- 14-4, 14-14, 14-3, 45

¹¹⁶ Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922, TTK, Ankara 1988.

¹¹⁷ Osman Ulagay, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1974.

¹¹⁸ Aybars, Ergün, "Milli Mücadelede İngiliz Basını", AAMD, C. IV JULY 1988, s.12.

¹¹⁹ British Museum'da rastladığı Rıza Nur'un basılmamış hatıraları hakkında evvela üç makale yayınlamış, bilahare konu hakkındaki tepkilere de yer verdiği bir kitap yayınlamıştı. Cavit Orhan Tütengil, Doktor Rıza Nur Üzerine Üç Yazı-Yankılar Belgeler, Güven Matbaası, Ankara 1965.

¹²⁰ Dr, Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1967, C.I-II, III, IV.

1. Mütareke Döneminde Yazılanlar

İbnülemin Kemal'in "Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar"¹²¹ isimli eseri, son Osmanlı münevverine misal şahsiyetiyle, sahasında klasik değere sahiptir. Mütareke dönemi hükümetleri devlet ricali hakkında başvurulması gereken eserlerin ilk sırasında yer alır. Haydar Rüştü Öktem'in, İzmir'de yayınlanan Anadolu ve Duygu gazetelerinde yayınlanan yazıları bir kitapta toplanarak "Mütareke ve İşgal Anıları" ismiyle yayınlanmıştır, kitap, yazarın Mütareke yıllarında ve tanık olduğu Yunan işgalinin üç ayı hakkındaki hatıralarını kapsar¹²². Mütareke yıllarındaki İstanbul hükümetlerinde görev almış devlet ricâlinin hatıraları arasında Mehmet Tevfik Bey, *Bir Devlet Adamını Mehmet Tevfik Beyi (Biren) II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıralar C. II* isimli eser¹²³ Paşa'nın şahit olduğu hadiseleri, tanıdığı kişileri ifade etmektedir. Tevfik Paşa'nın oğlu, Sultan Vahideddin'in damadı, İsmail Hakkı Okday'ın, "Yanya'dan Ankara'ya" isimli hatıratı ise Balkan harbi anılarıyla başlar saraya damat olması ve Anadolu'ya cephede görev almak üzere geçmesiyle sona erer. Son dönem saray hayatı, Enver, Tevfik Paşalar ve bizzat Sultan Vahideddin ailesi hakkında değerlendirmelere yer verir. Ahmet İzzet Paşa'nın, "Feryadım" ismini verdiği iki ciltlik hatıralarının ilk cildi, Harp tarihini ilgilendiren konulara ayrılmış, ikinci cilt ise Mütareke ve İstanbul yıllarına hasredilmiştir. Saltanatın son günlerini, İstanbul'daki devlet ricalinin ruh haletini, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki sancıyı adetâ ruhunda hissederek hatıratına yansıtmıştır, eser, muhalif bir bakış açısı sunmaktadır. Necip Fazıl Kısakürek'in "Vahideddin" isimli eseri Sultan Vahideddin'in nokta-ı nazarından siyasi hadiseleri izaha çalışan bir edebiyatçının bakış açısını yansıtır¹²⁴, Tarık Mümtaz. Göztepe'nin "Vahideddin Mütareke Gayyasında"¹²⁵ isimli eseri ise, Mütareke döneminde İstanbul'da görevli, (Harbiye Nazırı Yaveri) saraya yakın bir kişinin, tanık olduğu olayların saraydan görünüşüdür. VI. Mehmed Vahideddin ve zamanı hakkında kapsamlı bir araştırma eseri devrin son tanıklarının şahadeti ve Osmanoğlu ailesinin özel arşivinden istifadeyle Murat Bardakçı tarafından yazılan "Şahbaba" isimli eserdir. Eser, adetâ Vahideddin noktasından yapılan Millî Mücadeleye eleştirel yaklaşımların ciddi

¹²¹ İbnülemin M Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, İstanbul, 1940-1943.

¹²² Haydar Rüştü Öktem, Mütareke ve İşgal Anıları, Haz. Zeki Arıkan, TTK. Basım evi Ankara 1991.

¹²³ Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, C.I-II, haz, Rezan Hürmen, İstanbul 1993.

¹²⁴ Necip Fazıl Kısakürek, Vahidüddün, Toker , yay, İstanbul.

¹²⁵ Tarık Mümtaz. Göztepe, Vahideddin Mütareke Gayyasında, Sebil Yayınları, İstanbul 1969.

deliller ileri süren yeni bir versiyonudur.¹²⁶ Başmabeyinci Lütfü Bey (Simavi) “*Osmanlı Sarayının Son Günleri*” eserinde Sultan Mehmet Reşat döneminde Başmabeyincilik görevini üç yıl, 1918 yılında Sultan Vahideddin devrinde ise 1919 yılına kadar bir yıl aynı görevi yürütmüştür. Lütfü Beyin hatıraları sarayda bulunduğu yıllara ait gözlemlerine dayanır, özellikle Mütâreke döneminde İstanbul’da görevli devlet adamları ile, siyasetçiler hakkındaki değerlendirmeleri kıymetlidir. Halit Ziya Uşaklıgil’in “*Saray ve Ötesi (Son Hatıralar)*”, ismiyle yayınlanan anılarından, 31 Mart Vakasından sonra Osmanlı Sarayının Meşrutiyet düzenine uyum sürecini izlemek mümkündür. Şahit olduğu tarihi olayları, kişileri tasvir ederken edebiyatçı kişiliğinin ön plana çıktığı; psikolojik tahlillerde bulunduğu görülür¹²⁷. Mütâreke döneminin önemli tanıklarının hatıralarını da zikretmekte fayda vardır. Dönemin saraydaki önemli şahitlerinden Ali Fuat Türkgeldi’nin, “*Görüp İşittiklerim*”, isimli hatıratı, Sultan Reşad, Sultan Vahideddin devirlerinde Mabeyin Başkatipliği görevlerini yürütmüş olan yazarın, Osmanlı Sultanları ve devlet adamlarının ruh haletlerini, hadiseleri birebir nakletmesiyle dönemin önemli kaynaklarından birisidir¹²⁸. Albay Hüsametdin Ertürk’ün hatıralarını ihtiva eden “*İki Devrin Perde Arkası*” isimli eser¹²⁹ Mütâreke yılları İstanbul’u ve Milli Mücadelenin İstanbul cephesi hakkında fikir verir. Galip Söylemezoğlu, “*Başımıza Gelenler*” adlı eserinde, 1918–1922 yılları arasında cereyan eden ve şahit olduğu hadiseleri izah etmektedir¹³⁰. Ahmet Reşit Rey’in “*Canlı Tarihler- Gördüklerim, Yaptıklarım 1890–1922*” isimli hatıralarının toplandığı eser, belirttiği tarihler arasında şahit olduğu önemli hadiselerin yer aldığı hatıra kitaplardandır¹³¹. Refik Halit Karay¹³² “*Minelbâb İlelmihrâb*” isimli eseri, Milli Mücadelenin karşı cephesinde yer alan bir yazarın kendi iç hesaplaşmasının bir misalini verir.

Ahmet Emin Yalman’ın, dört ciltlik “*Yakın Tarihimizde Gördüklerim ve Geçirdiklerim*” isimli eseri 1888–1970 yıllarını

¹²⁶ Murat Bardakçı, Şahbaba, 5. Baskı, İstanbul 1999.

¹²⁷ Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, haz, Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, C.I-II, İstanbul 1993. Başmabeyinci Lütfü Bey, Osmanlı Sarayının Son Günleri, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974, Lütfü Simavi, Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim, Örgün yayınevi, İstanbul 2004. Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi (Son Hatıralar, İstanbul 1965

¹²⁸ Ali Fuat Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütârekelerinin Tarihi, Ankara 1948., Görüp İşittiklerim, II. Baskı Ankara 1951.

¹²⁹ Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Anlatan. Albay, Hüsametdin Ertürk, 3.baskı, İstanbul 1969.

¹³⁰ Galip K. Söylemezoğlu, Başımıza Gelenler, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1939.

¹³¹ Ahmet Reşit Rey, Canlı Tarihler Türkiye Yayınevi, İstanbul 1945

¹³² Refik Halit Karay, Minelbâb İlelmihrâb, İnkılâp ve Aka, İstanbul, 1964.

kapsayan hatıraları devri aydınlatan önemli anılardır¹³³. Yazar eserinin birinci cildinde Abdülhamit devri yaşadıklarını gazeteciliğe ilk adımını, atışını, Meşrutiyetin ilanını, Amerika tahsilini harp muhabirliğini; ikinci ciltte, son padişahın hışmına uğrayıp Kütahya'ya, ardından İngilizler'in İstanbul'u işgalinde Malta'ya sürgününü, Milli Mücadeleye katılımını; üçüncü ciltte, 1922-1944 yılları arasındaki mücadelesini., tek parti iktidarında çektiklerini dile getirir. Osmanlı'nın son Cumhuriyetin ilk gazetecilerinden olan Yalman'ın hatıraları alanının önemli kitaplarından.

Milli Mücadele Önderlerinin Eserleri

Kazım Karabekir, "*İstiklâl Harbimizin Esasları*" isimli eseri, Birinci Dünya harbi şartlarını, İstiklâl mücadelesi öncesi hadiseleri teferruatıyla ele alır. Paşa'nın İstanbul'dan Anadolu'ya geçiş tarihi 12 Nisan 1919'dur. Karabekir, Erzurum ve Trabzon başta olmak üzere Doğu ve Karadeniz vilâyetlerinin özel şartlarına müdahil olduğundan halkın itimadını kazanmıştır. Karabekir, Sivas Kongresi ve sonrasında, kumandası altındaki bölgelerde halkın Mustafa Kemal'e, Milli Mücadele'ye tavrını farklı açılardan değerlendirmekte, birçok noktada Nutuk'a muhalif fikirler serdetmektedir. 27 Mart 1945 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı bakan odasında bir araya gelen Maarif Bakanı Hasan Ali Yücel, Kazım Karabekir Paşa ve Enver Ziya Karal'ın iştirakiyle yapılan Cumhuriyet ve İnkılâp tarihi konularını kapsayan dört toplantının metinleri ile Enver Ziya Karal'ın cevabı yazısının eserinin sonuna eklenmesi kitabın değerini artırmaktadır¹³⁴.

Tarih Araştırmaları

Türkiye'de hakim tarih tezleri, Kemalist, milliyetçi, laik tarih tezlerinin haricinde 1970'li yıllardan itibaren ders kitaplarını eleştirmekle başlayan Marksist yaklaşımlı tarih çalışmalarına tanık oluyoruz. Bu çalışmaların en yetkini Sina Akşin'in yönetiminde yayınlanan dört ciltlik "*Türkiye Tarihi*"dir¹³⁵. Son iki cildi 1980 yılına kadar olan devreyi kapsamaktadır. Mütâreke yıllarındaki İstanbul'un siyasi havası Sina Akşin'in "*İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*" isimli eserindeki titiz çalışmasında ifadesini bulmaktadır¹³⁶. Akşin, bir makalesini ise Paris sulh görüşmelerinin yaklaştığı günlerde sömürge muamelesi görmemek için 1919 Ekim Kasım aylarında

¹³³ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihimizde Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1918-1922.*, C.I-IV, İstanbul 1970.

¹³⁴ Bu toplantılardan ilki (27 Mart 1945 Salı), II. Toplantı (30 Mart 1945), III. Toplantı, (20. 1945) IV. Ve son toplantı (9.IV.1945) tarihindedir. Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Basım evi, İstanbul 1960; *İstiklâl Harbimizin Esasları*, Haz. Faruk Özeerengin, İstanbul. Haziran 2004., Ayrıca, Bu toplantılarla ilgili yorumlar ve Nutuk'un Kazım Karabekir Paşa tarafından tenkiti, Enver Ziya Karal'ın cevabı için bakınız: Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, 23. Baskı, Ankara. 2002.

¹³⁵ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi*, C I-IV, Cem Yayınevi, İstanbul 1990.

¹³⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, CI, II baskı İstanbul 1992.

basında gündeme gelen medenileşme ve kadın haklarına ayırmıştır¹³⁷. İstanbul hükümetleri ve Milli Mücadele bahsinin incelemekte Nur Bilge Criss¹³⁸ ise araştırmasında işgal kuvvetlerinin politikası üzerinde odaklanmaktadır. Murat Belge'nin yönetmenliğinde hazırlanan "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye"¹³⁹ ve "Cumhuriyet Döneminde Türkiye"¹⁴⁰ isimli tarih ansiklopedileri tarih yazıcılığımızın sol kulvarda eriştiği seviyeyi ortaya koyan niteliği ile başvurulması gerekli eserlerdir. İlk dönem Cumhuriyet tarihi siyasi hadiselerinin özgün bir incelemesi için Mete Tuncay'ın "Türkiye Cumhuriyet"inde Tek Parti Yönetiminin Kurulması"¹⁴¹ isimli eserine ve aynı yazarın Cumhuriyet öncesi ve sonrası sol akımlar konusunda "Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)"¹⁴² isimli çalışmasına başvurulabilir. Tuncay'ın her iki eseri de sahalarda genel kabul görmüş eser arasında zikredilmektedir.

Şevket Süreyya Aydemir,¹⁴³ Enver Paşa hakkındaki tarihi malzemeyi değerlendirerek üç ciltlik monografik bir eser ortaya koymuştur. Eser, orijinal kaynakların ustaca kullanılmasına misaldir ve Enver Paşa'nın şahsiyeti hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bernard Lewis,¹⁴⁴ Erich Jan Zürcher¹⁴⁵ in araştırma eserleri Mustafa Kemal Atatürk ve modern Türkiye'nin oluşumu inceleyen önemli eserlerdir.

F.Kongrenin Uluslararası Yankıları

Manda konusu, Erzurum Kongresi sırasında Milli Mücadele önderlerinin önemli problemlerindendi, Halide Edip Adıvar, Mustafa Kemal'e gönderdiği uzun bir mesajda özet olarak İstanbul'daki aydınlar adına, ülkenin durumu göz önüne alındığında, Türkiye'nin eski ve yeni sınırlarını kapsayan geçici bir Amerikan mandasının katlanılabilir olduğu düşüncesini taşıdıklarını belirtiyordu. Halide Edip, King-Crane Komisyonu ile temas halindeydi. Komisyon, Amerikan Cumhurbaşkanı tarafından özellikle Arap illeriyle ilgili

¹³⁷ Akşin, Sina, "1919 Sonu 1920 Başında Saray ve Sivas Arasında İdeolojik Mücadeleler" A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Atatürk Özel Sayısı), XXXVI/-4 (Ocak- Aralık 1981)s.63. Cönce, Salim, "Milli Hakimiyetin Tesisinde Sivas Kongresinin Önemi", Sivas Kongresi I. Uluslar arası Sempozyumu, 2-4 Eylülü 2002, Hz Celil Öz vd, Siskav y. 2002.

¹³⁸ Nur Bilge Criss, İşgal Altında İstanbul, İletişim, İstanbul 1993.

¹³⁹ Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yay, VI cilt, İstanbul 1986.

¹⁴⁰ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yay, 10 CİLT, İstanbul 1983.

¹⁴¹ Mete Tuncay, TC. Tek Parti İktidarının Kurulması (1923-1931), II. baskı, İstanbul 1989.

¹⁴² Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925), C.I-II, 4. baskı, İstanbul 1991.

¹⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, Mekodanyadan Ortaasya'ya Enver Paşa, CI (1860-1908), C.II, (1908-1914), C.III(1914-1922)

¹⁴⁴ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev, Metin Kıratlı, TTK, Ankara 1988.

¹⁴⁵ Erich Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev, Yasemin Saner Gönen, 12. Baskı, İletişim yay, İstanbul 2002.

güdüm meselesini araştırmayla görevlendirilmişti. Bu incelemeyi tamamladıktan sonra Türkiye'nin güdümü, İstanbul'un idaresi, Ermeni güdümü konusunda da tezler üretmiştir. Komisyonun iddiasına göre, Sivas Kongresinin Amerikan Mandasını talep etmesi bekleniyordu, ağustos sonlarında İstanbul'da bulunması başkentte birçok aydının Amerikan Mandası konusunda Sivas Kongresine baskı yapmasına yol açmıştır¹⁴⁶.

Sivas Kongresi, 8 Eylül 1919 tarihli oturumunda Manda meselesini görüşmeye açtı. Mustafa Kemal, söz alarak Sivas'ta bulunan Amerikalı gazeteci Edgar Brown'la¹⁴⁷ görüşmesi hakkında bilgi verir.¹⁴⁸ Brown'un münasebetleri hakkında, Akdes Nimet Kurat'ın¹⁴⁹ bir makalesi, Deniz Bilgen'in, "*Sivas Kongresine Katılan Amerikalı Gazeteci Louis Edgar Browne*"¹⁵⁰ isimli bir tez çalışması vardır. Bilgen, Browne'in Milli Mücadele ve Sivas Kongresi sırasındaki faaliyetlerini İngiliz ve Amerikan kaynaklarından da istifadeyle inceleyerek, Sivas Kongresinin bu yabancı misafirini aydınlığa çıkarmıştır. Sivas Kongresinde tartışılan konulardan birisi olan manda meselesinde zikredilmesi gereken bir eser, Mine Erol, "*Türkiye'de Amerikan Mandası, 1919-1920* Erol, çalışmasında Türk ve Amerikan kaynakları arşiv belgeleri, hatıralardan karşılıklı olarak istifade etmiştir.

¹⁴⁶ Salahi Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika., 3. Baskı TTK, 1995. Ankara 1995, s.128 vd

¹⁴⁷ Nakleden, Salahi Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika., 3. Baskı TTK, 1995. Ankara 1995, s.131 İstanbul'daki Amerikan misyonu da Sivas Kongresiyle yakından ilgilidir. Heyet-i Temsiliye, King-Crane komisyonu üyelerinden Charles R. Crane'i bir gözlemci olarak Kongreye davet etmiş, Crane ise Browne'i yollamıştır. Chicago Daily News'in Avrupa muhabiri olan Brown Halide Edip in yardımıyla 20 Ağustos'da Anadolu'ya geçmiş, Milli Mücadelenin haklılığına kanaat getiren yazar, Sivas'ta, Kongre üyelerini Amerikan senatosundan yardım talebi için başvurmaya ikna etmiş, Amiral Bristol'un temsilcisi olarak kabul edildiği şehirde 18 gün kaldıktan sonra İstanbul'a dönerek Milli Mücadele lehine yazılar yazmaya mücadeleyi Batı dünyasına tanıtmaya özen göstermiştir. Browne'in özel belgeleri Amerika'da Stahford Üniversitesinde Hoover kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. FO/44238/149579, Robecten Curzona yazı No, 1957/M/2357, İstanbul,22.10.19, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 29.11.1919.

¹⁴⁸ Uluğ, İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, TTK, Ankara 1999, s.47

¹⁴⁹ Kurat, Akdes Nimet,"Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Lois Browne", BTTD, Kasım 1972, S.62

¹⁵⁰Deniz Bilgen, ABD Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne'nin Faaliyetleri, Kaynak yay. İstanbul. 2004, L. Edgar Brow'nun faaliyetleri hakkında yazdığı raporların bir örneği naklen verilmiştir Tamamı için esere müracaat edilebilir. H. İnst. Arch. (Browns Papers).Bn:I, FID:27 (Sivas Kongresindeki Olayların Tasviri) Bn:I, FID:3, (Sivas'tan Eylül 1919'da gönderilen Rapor)

H. İnst. Arch. (Browns Papers). No 9, Bn:I, FID:7, Bn:I, FID:3, N09 (Sivas'tan Eylül 1919'da gönderilen Raporun müsveddesi), Chicago Daily News, 13 Ekim 1919, n0. Arch, Microfilm Publications, Microcopy, No, 820, Paris Peace Conference, Belge no, 184. 021/77

Harbord Heyeti, Mandacılık konusunda bir çalışmada Cemal Kutay tarafından “*Türk Millî Mücadelesinde Amerika*”¹⁵¹ ismiyle yayınlanmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri, Osmanlı toprakları üzerinde bir Ermeni devleti kurulması ve mandaterlik zemininin şartlarını tetkik etmek üzere General Harbord’ı¹⁵² bir heyetle Anadolu’da görevlendirdi. General Harbord’ın Anadolu gezisi ve raporu Millî Mücadele hakkında dünya kamuoyunda müspet izlenimlere vesile olması bakımından önem taşır. Konuyla ilgili ilk çalışmalar Fethi Tevetoğlu’nun makaleleridir¹⁵³ General Harbord hakkındaki daha etraflı bir araştırma ise Seçil Akgül, tarafından “*General Harbord’un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu Kurtuluş Savaşı Başlangıcında*” ismiyle yayınlanan eserdir.¹⁵⁴ Bu konuda son yayınlardan birisi de Metin Ayışığı’nın “*Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye’ye Gelen Amerikan Heyetleri*”¹⁵⁵ isimli kitabıdır. Erzurum Kongresinin yapıldığı günlerde tartışılmaya başlayan Manda meselesinin samimi taraftarlarından biri de Halide Ediptir. Sivas Kongresi hazırlık safhasında yazdığı bir mektupta Rauf Orbay ve Mustafa Kemal’i iknaya çalışır¹⁵⁶. İkinci mektup Kara Vasıf Beyin yazdığıdır¹⁵⁷. Milletler Cemiyeti veya Amerikan Mandasının on beş ilâ otuz yıllık makul ve mahdut bir süre kabul edilmesinin uygun olduğu hakkında bir layiha ise Ahmet İzzet Paşa tarafından yazılmıştır.¹⁵⁸ Konuyu, Millî direnişe katılan komutanlar kademesinde inceleyen bir makale, Millî Mücadelede manda ve himaye meselesini inceleyen bir kitap çalışması da Kadir Kasalak tarafından yazılmıştır İtilaf devletleri belgelerine dayanarak yapılan çalışmalardan birisi Bilal Şimşir’in “*İngiliz Belgelerine Göre Atatürk*

¹⁵¹ Cemal Kutay, *Türk Millî Mücadelesinde Amerika*, İstanbul 1979.

¹⁵² James.G.Harbord, Report of the American Military Misison to Armenia, Washington, 1920; Nakleden . Salâhi Sonyel, Harbord, James G, “Mustafa Kemal Pasha and his Party”, Words Work, C.40, Mayıs Temmuz 1920; Harbord, James G, “American Mission to Armenia”, International Conciliation, CLI, Haziran 1920s, 294–295.

¹⁵³ Tevetoğlu Fethi, “Millî Mücadelede Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi” I-II-III-IV, *Türk Kültürü*, S.76.77.80.81 1969.

¹⁵⁴ Seçil Akgül, General Harbord’un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu Kurtuluş Savaşı Başlangıcında, İstanbul 1981.

¹⁵⁵ Metin Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye’ye Gelen Amerikan Heyetleri*, TTK Ankara 2004.

¹⁵⁶ Rauf Orbay’ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, C.III, Ankara 1962-1963, s.144-146, Nutuk, c.I, Ankara 1986, s.132-133.

¹⁵⁷ Vasıf Beyin mektubu, İsmet Beyin 27 Ağustos 1919 tarihinde Kazım Karabekir Paşaya yazdığı ve ABD Mandasını savunan mektubuyla mealen aynı fakat daha teferruatlı bir mektuptur. Kırzioğlu, Fahrettin, “Türkiye’de Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Nasıl Öneriyorlardı”, BTTD, C. XI S. 67-68.(Nisan –Mayıs1973)

¹⁵⁸ Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C.II, 1993, s.305–312.

(1919–1938)” eseridir.¹⁵⁹ Savaş sonrası yıllarda Sevr ve Lozan anlaşmasını yaratan diplomasiyi konu alan bir çalışma Paul Helmreich’in¹⁶⁰ itilaf devletlerinin dış siyasetini ele aldığı “*From Paris to Sevres. The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919–1920*”/ Paris’ten Sevre Osmanlı İmparatorluğunun 1919–1920 Barış Konferansında Taksim Edilişidir. Ömer Kürkçüoğlu’nun “*Türk-İngiliz İlişkileri (1919–1926)*”¹⁶¹ İngiliz kaynaklarından istifadeyle hazırlanmış eserlerdir. Stefanos Yerasimos, “*Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Millî Mücadeleye*”¹⁶² adlı kitabında Millî Mücadelecilerle Bolşevikler arasındaki ilişkileri ele alır. Selami Kılıç ise iki farklı çalışmasında Ermeni meselesi ve Almanya arasındaki münasebeti, Türk- Sovyet diplomasisinin ele almıştır¹⁶³. Bilge Yavuz “*Türk Fransız İlişkileri 1919–1932*”¹⁶⁴ Turhan Baytop, “*İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*”¹⁶⁵ ve Cemil Koçak’ın “*Türk Alman İlişkileri, 1923–1939 İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*”¹⁶⁶ Kamuran Gürün’ün “*Türk Sovyet İlişkileri*”¹⁶⁷ isimli eserler Türk-Fransız-İngiliz-Alman ve Sovyet ilişkilerinin bir dönemini anlatan son zamanlarda yapılmış çalışmalardır.

Laurens Evans’ın 1914–1924 arası Türkiye’nin paylaşılması konusundaki ABD politikaları, “*Türkiye’nin Parçalanması ve ABD Politikası 1914–1924*”¹⁶⁸ E. N. Benett’in, İtilaf kuvvetlerinin saklı tuttukları Anadolu politikaları hakkındaki saklı raporları,¹⁶⁹ Paul C. Helmreich’in “*Sevr Entrikaları,*” isimli eseri¹⁷⁰ Sevr kapsamında diplomatik oyunları ele aldığı, mevzuumuzun ana çerçevesini teşkil eden, görülmesi gereken eserlerdir. Gotthard Jaeschke’nin “*Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*” adlı kitabı¹⁷¹ Millî Mücadelenin

¹⁵⁹ Bilal Şimşir, İngiliz Belgelerine Göre Atatürk C. I, (1919–1938, TTK, Ankara 1992.

¹⁶⁰ Paul Helmreich, *From Paris to Sevres. The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919–1920*, Columbus, Ohio State University, Press 1974.

¹⁶¹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919–1926)*, Ankara 1978.

¹⁶² Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Millî Mücadeleye*, İstanbul 1979.

¹⁶³ Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya*, İstanbul, Kaynak y, 2003; *Türk Sovyet İlişkisinin Doğuşu*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2003.

¹⁶⁴ Bilge Yavuz, *Türk Fransız İlişkileri 1919–1932*, TTK, Ankara 1994.,

¹⁶⁵ Turhan Baytop, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970.

¹⁶⁶ Cemil Koçak, *Türk Alman İlişkileri, 1923–1939*, TTK, Ankara 1991.

¹⁶⁷ Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri*, Ankara, 1991.

¹⁶⁸ Laurence Evans, *Türkiye’nin Parçalanması ve ABD Politikası 1914–1924*, (Çev, T. Alaya vd), İstanbul, örgün y, 2003.

¹⁶⁹B Türkçe’ye aktaran: Nejat Kaymaz, *Tarihten Güncelliğe Ermeni Sorunu*, İstanbul Kaynak Y, 2001, s, 175–182; Benett, E.N. “Anadolu Politikamız ve Saklı Tutulan Rapor” *The English Review*, vol. 30, (Mayıs 1920), s, 357–361

¹⁷⁰ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, çev, Şerif Erol, İstanbul. 1996.

¹⁷¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, çev, Cemal Köprülü, TTK, Ankara 1991, yazar, eserinin 1967 yılında tarih araştırmalarına açılan Foreign Office arşivinden istifadeyle hazırlandığını bu vesileyle 30 Ekim 1918 ((Mondros Mütarekesi) tarihindeki İngiltere politikasının 27 Haziran 1919 tarihine kadar olan

karanlıkta kalmış birçok noktasını İngiliz belgeleri vasıtasıyla aydınlattığı gibi yaygın kanaatin aksine Milli Mücadelenin gidişatını erken değerlendiren İngiliz Yüksek Komiserliğinin, Londra, Paris ve Roma'da kaleme alınan taksim planlarına karşı Türk müdafilerin haklılığını kabul ederek, daha yumuşak bir hasmane tavır sergilediğini belgelerle izaha çalışmaktadır. Milli Mücadele günlerinin Amerikan belgeleri ışığında bir incelemesi de Orhan Duru'nun "*Amerikan Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*" isimli eseridir,¹⁷² yine Türkkaya Ataöv'ün Amerikan belgelerine dayanarak hazırladığı Amerikan emperyalizminin doğuşunu incelediği "*Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*", isimli eser göz ardı edilmemelidir¹⁷³.

G. Akademik Yayınlar

Sivas Kongresi, 2002 yılından başlayarak birkaç yıldır Sivas valiliği, Cumhuriyet Üniversitesi ve Atatürk Kültür Araştırma Merkezinin müştereken düzenlediği Uluslararası ilmi toplantılarda ele alınmaya başlamıştır.¹⁷⁴Bu ilmi toplantılar geleneksel hale getirilerek yurt ve Dünya düzeyinde ilim adamlarının katılımıyla devam etmektedir.

Sivas Kongresi hakkında ikinci sempozyum, "*Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu, 27-29 Mayıs 2002*,"¹⁷⁵ ismiyle Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından düzenlenerek bildirileri yayınlanmıştır.

Sivas Kongresi ile ilgili tez çalışmaları, tespit edebildiğim kadarıyla dönemin basın ve arşiv belgelerini esas alan Aziz Tokdemir, "*Atatürk Döneminde Yapılan Kongreler*" isimli tez ve diğer yüksek lisans tezleri, Ahmet Saraçgil, "*Mustafa Kemal Paşanın Katıldığı Kongrelerin Cemiyetler Hukuku Bakımından Değerlendirmesi*"; İlhan Durmuş, "*Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliyenin Damat Ferit Hükümetiyle Mücadelesi*" Deniz Bilgin "*Milli Mücadelede Ali Galip Meselesi*", Deniz Bilgen, "*ABD Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne'nun Faaliyetleri*", Seçil Akgün, "*General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu Kurtuluş Savaşı Başlangıcında*," Metin Ayışığı, "*Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*", Miyase

kısmı ve 1921-1922 tarihleri arası dönemin araştırılma kapsamına dahil olduğunu belirtir.

¹⁷² Orhan Duru, *Amerikan Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Gazetesi 1977

¹⁷³ Türkkaya Ataöv, *Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*, Ankara, 1968.

¹⁷⁴I. Uluslar arası Sempozyumu, 2-4 Eylül 2002, Hz Celil Öz vd, Siskav y. 2002; Sivas Kongresi II. Uluslararası Sempozyumu, 2-4 Eylül 2003, Hz Mustafa Cöğçe vd, Ankara Atatürk Araştırma Merkezi. 2004.

¹⁷⁵ Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu, 27-29 Mayıs 2002, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay, Ankara 200

Şengül Karaçam, “Erzurum ve Sivas Kongreleri”, Ramazan Tosun “*Millî Mücadelede Sivas*”, Hüseyin Yıldırım “*İstiklâl Harbinde Sivas*,” tır.

Sonuç

“Sivas Kongresi” konusu Mücadele ile ilgili eserler arasından Sivas Kongresinden bahseden veya bizzat konusu Kongre olan eserler incelendiğinde mahallî eserlerin azlığı dikkat çekmektedir. Birinci dereceden tanıklıklara dayanarak yazılan neredeyse tek eser Vehbi Cem Aşkun’a ait olmaktadır. 1945 gibi geç bir zamanda yayınlanan bu eserde ise Kongre günleri Sivas’ının tanıklarından pek azıyla temas edilebilmiş bazı tanıkları ise hiç kayda alınmamıştır. Sivas Kongresi hatıralarının tazeliğini koruduğu yıllarda (1940’lı yıllar) yazar sözlü tarihçiliğin zorluklarından söz etmektedir. 1970’li yıllarda aynı zorlukların geçerli olduğunu bizzat müşahade ettiğimi belirtmek isterim. Kongre tarihinde, mahallî siyasî aktörlerin ikinci kuşak yakınlarıyla temasında 1970-1980li yıllarda bile konuşmaktan imtina ettiklerini gördüm. “Şeyh Recep Olayı” ismiyle ünlenen hadise hakkında bilgisine başvurduğum şeyhin yeğeni Hilmi Ereğ, bildiklerini anlatması için yapılan ısrarı; “Hoca hoca tarihi fazla karıştırma altından Şeyh Recep çıkar” espriyle savuşturarak noktalamıştı. Benim, anlamsız bir korku olarak nitelediğim suskunluğunun hayat tecrübesinden kaynaklandığını, Ereğ’in 1992 yılında vefaatinden sonra fark ettim. 1920 doğumlu olan Ereğ, amcasının kimliği nedeniyle girdiği askerî liseden kaydı silinmiş, zoraki esnaflığı hüsrarla sona erdikten sonra küçük bir memuriyet elde edebilmişti ve Cumhuriyetin onuncu yıl affından istifadeyle Şam’daki sürgünden dönen amca Şeyh Recep’in bir Arap eş ve Türkçe’yi yarım yamalak konuşan çocuklarıyla sığındığı Şemseddin Sivasî tekkesinin müstemilatında mahrumiyet içinde ömrünü tamamlamasına şahit olmuştu.

Sivas Kongresi hakkında mahallî kaynakların azlığı konusu Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra ilk çok partili hayata geçme tecrübesinde saklıdır. 25 Kasım 1925 tarihinde, Sivas’ta, Şapka İnkılabı aleyhine duvara asılan bir hafta vesilesiyle mahalle muhtarlarının tamamı yargılanıp suçsuz bulunup bırakıldıktan sonra şapka giymemekte direndiği gerekçesiyle şehir eşrafının bir kısmı sorgulanmış. Mahkeme sırasında yaftadan başlayan sorgu siyasî çekişme zeminine taşındığı gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının parti ile münasebetleri ve seçimlerde Cumhuriyet Halk Fırkası aleyhine çalışıp çalışmadıkları konusunda yoğunlaşmıştı. Dava sonunda TCF taraftarı ve eşraftan iki kişi on beşer yıl, beş kişi on yıl, üç kişi yedi buçuk yıl ve iki kişi üç yıl sürgün cezasına çarptırıldı. Birçoğu, aynı zamanda Sivas Kongresine birinci derecede destek veren bu sanıkların, cezaları Cumhuriyetin

onuncu yıl affi ile ortadan kalkacaktır. Siyasetle uğraşmanın bedelini ağır ödeyen mahaldeki Cumhuriyetin ilk önder siyasetçi kadrosu, belki de onuncu yıl coşkusunu bir köşede buruk bir af haberiyle karşılamış, Kongre hatıralarını da kendilerine saklayarak paylaşma gereğini duymamışlardır¹⁷⁶.

Makalede, Sivas Kongresiyle ilgisi oranında ele alınan kaynakların zikredilmesi, kritik edilmesi sonucu oluşan kaynakça ile Sivas Kongresine farklı perspektiften yaklaşımlara yardım amaçlanmıştır.

---

¹⁷⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz, Ahmet Turan Alkan, "İstiklâl Mahkemesinin Sivas Günleri ve Muhaliflerin Tasfiyesi" Tarih ve Toplum, S ayı, 62, 63, 64, (Şubat, Mart, Nisan 1989)

Kaynakça

- Adıvar, Halide Edib, Türk'ün Ateşle İmtihanı, Atlas Kitabevi, İstanbul 1992.
- Alkan, Ahmet Turan, "İstiklâl Mahkemesinin Sivas Günleri ve Muhaliflerin Tasfiyesi" Tarih ve Toplum, S ayı, 62.63.64, (Şubat, Mart, Nisan 1989)
- Aşkun, Vehbi Cem, Sivas Kongresi, 2. Baskı, İstanbul 1963.
- Atatürk, Mustafa Kemal Nutuk, Haz, Zeynep Korkmaz, C.I, Ankara 1984.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, 1919-1921 Atatürk Anadolu'da, Ankara, 1981.
- Bilgen, Deniz, ABD Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne'nın Faaliyetleri, Kaynak yay. İstanbul. 2004.
- Bilgen, Deniz, "Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne'in Türkiye İzlenimleri-Sivas Kongresine Katılması", Sivas Kongresi I. Uluslar arası Sempozyumu 2-4 Eylül 2002, Haz, Celil Öz vd, Siskav y, 2002.
- Duman, Hasan, Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1929) C. I, Ankara 2000.
- Dursunoğlu Cevad, Millî Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946.
- Gökbilgin, Tayyip, Millî Mücadele Başlarken, C, I-II, Ankara, 1959-1965.
- Kaymaz, Nejat, Tarihten Güncelliğe Ermeni Sorunu, İstanbul Kaynak Y, 2001,
- Önder, Mehmet, Atatürk'ün Yurt Gezileri, Ankara, 1975.
- Parla, Taha, Türkiye'de Siyasî Kültürün Resmi Kaynakları Atatürk'ün Nutuk'u, CI, İletişim Yay, 2. Baskı, İstanbul 1994.
- Sonyel, Salahi, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika., 3. Baskı TTK, 1995. Ankara 1995
- Şimşir, Bilal N, Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Yalçın, Semih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları, Ankara 2003.
- Yediyıldız Bahattin, "Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarında Yöntem Arayışları Sempozyumu" Davetiye Metni, 1998.